

„Malenkij robot”

Baranyai civilek szovjet kényszermunkára szállítása

Jelige: Nemetszkij

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

2012 – 2013

Tartalom

1. Bevezetés	3
2. Módszertan	4
3. Német többségű települések	7
3.1 Hegyháti járás.....	9
3.2 Pécsváradi járás	11
4. Települések német kisebbséggel	13
5. Német kisebbség nélküli települések	15
6. Az elszállítások elmaradása	18
6.1 A „közvetlen mögöttes területen” végzendő közmunka problematikája.....	18
6.2 Közmunka a Duna mentén.....	20
6.3 A mohácsi híd és utánpótlásvonal.....	23
7. Összegzés.....	25
8. Mellékletek	29
9. Forrás- és irodalomjegyzék.....	39
9.1 Levéltári források.....	39
9.2 Nyomtatásban meg nem jelent források	40
9.3 Életinterjúk.....	40
9.4 Felhasznált irodalom.....	40

1. Bevezetés

Dolgozatom témája Baranya vármegye civil lakosságának szovjet jóvátételi közmunkára szállítása a második világháború végén. A téma eddigi feldolgozottsági szintjét azáltal kívánom bővíteni, hogy a korábbi szakirodalmak forrásbázisa – főleg oral history és országos levéltárak iratanyaga – helyett még fel nem tárt lokális levéltári dokumentumok alapján mutatom be az 1944 végén, 1945 elején történeteket abban bízva, hogy az eseményekkel közel egy időben, egy helyen keletkezett források egy hitelesebb, érthetőbb és objektívebb képet fognak adni erről a kényes és máig nehezen kutatható témáról.

Az 1944 végén kezdődő elszállítások és az azt követő évekig tartó kényszermunka történései közül csak egyetlen, számos félreértésre és előítéletre okot adó momentumot szeretnék részletesen bemutatni: az elszállítandók körének kiválasztását. Jelenlegi ismereteink szerint az eseményeket Sztálin 1944. december 16-án kelt 7161. számú rendelete indította el, amely alapján Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia megszállt területeinek munkaképes német lakosságát kívánták munkára mozgósítani.¹ Ehhez képest azonban a visszaemlékezések és a levéltári dokumentumok is utalnak arra, hogy az elszállítottak között magyar nemzetiségűek,² például leszerelt katonák is voltak.³

Annak meghatározása, hogy ki számít németnek, már a korszakban is problémát okozott. A rendelkezésre álló – nagyrészt a rendszerváltást követő, erős érzelmi töltettel telített légkörben született - szakirodalom pedig ebben egyértelműen egy kaotikus korszak szovjet visszaéléseit látja; egy bosszúszomjas Vörös Hadseregét, amely a magyar hatóságokat megtévesztve, kortól, nemtől, nemzetiségtől függetlenül ragadott el embereket az országból, hogy az általuk „malenkij robot”-ként (azaz egy kis munkaként) emlegetett kényszermunkára szállítsa őket, ahonnan sokszor nem volt visszatérés.

Dolgozatomban ezzel a nézettel szeretnék szembeállítani egy másik, valószínűleg kevésbé szimpatikus felfogást. Úgy gondolom ugyanis, hogy a visszaemlékezők és a magyar történetírók is abba a hibába esnek, hogy saját szemszögükből próbálják meghatározni, ki is számított akkor németnek. Ugyanakkor

¹ VIDA 2005. 65 – 67

² FÜZES 1990. 30; STARK 2006. 78; ZIELBAUER 1989. 272

³ BOGNÁR 2009; FÜZES 1990. 16; STARK 2006. 42; ZIELBAUER 1990. 26 – 27

volna egy másik interpretáció is: az 1944-ben hatalmi pozícióba kerülő szovjet katonáké, amelyet azért kell megértenünk, mert az események során ez érvényesült.

Egyetlen vármegye kiemelését az országos eseményekből – sőt források híján a ma már határon kívülre eső Baranyavári járás mellőzését - területi és kapacitásbeli okokkal tudom indokolni, választásomat pedig azzal, hogy Baranya a korszak népszámlálásai alapján etnikailag heterogén területnek számított, területe részét képezte az ország legnagyobb német településterületét képező Schwäbische Türkei-nak, és jelenlegi ismereteim szerint Baranya területén volt a legmagasabb az érintettek száma. Harmadrészt az egy vármegyére szűkített kutatásom eredményeivel szeretném felhívni a figyelmet a téma lokális kutatásának potenciális lehetőségeire más területeken.

Forrásbázisom elsősorban a Baranya Megyei Levéltár községi és járási anyaga; a korszak ezen iratai nagy mennyiségben, mutatók nélkül, részben rendezetlenül állnak a kutató rendelkezésére, amely érthetővé teszi eddigi mellőzöttségüket. Ugyanakkor az akkori közigazgatás működési mechanizmusainak ismeretében erősen megkérdőjelezhetőek minden olyan kutatás eredményei, amelyek ezeket az alapokat figyelmen kívül hagyva csak a magasabb szintek irataira épülnek, mivel ezekhez ebben az esetben az információ mindig az alacsonyabbaktól érkezett összeírások, kérelmek, igazolások és jelentések formájában. Tehát minél magasabb szintet vizsgálunk, annál nagyobb az esély tévedésekre, hiányosságokra, félreértésekre, amelyek következményei érzékelhetőek is a szakirodalomban.⁴ Ezek felfedezése és tisztázása akkor lehetséges, ha a forrásokat a kutató a lokális szintig visszavezeti, elkerülésük pedig akkor, ha eleve azokból dolgozik.

2. Módszertan

⁴ Pl. Zielbauer György több tanulmányában megadja országrészekre bontva az érintett települések számát, ami a külügyminisztériumi iratok alapján 69. A külügyminisztériumhoz felterjesztett baranyai irat megtalálható a BML főispáni anyagában is BML IV. 1401. b. 345/1945 szám alatt. Abból már kiderül, hogy a listába csak azokat vették fel, akik 1941-ben nem vallották magukat német nemzetiségűnek, anyanyelvűnek, nevüket nem németesítették, nem voltak tagjai német fegyveres és egyéb alakulatoknak, stb., tehát a ténylegesen elszállítottak nagy része kimaradt. Zielbauer már 1989-es tanulmányában kiegészíti ezt a számot egyházi és önkormányzatoktól kapott adatokkal, Bognár Zsolt és Stark Tamás hivatkozott munkái azonban erre a tanulmányra hivatkozva kezelik tényként a 69-es számot.

A dolgozat kiindulópontjai az 1941-es népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai,⁵ illetve ezek összevetése az elszállítottak településenkénti számával,⁶ amelyeket elsősorban levéltári forrásokból származnak, de támaszkodnak Füzes Miklós eredményeire⁷ és az adott településekről írt helytörténeti munkák adataira is.

Az 1941-es népszámlálás adatai ugyan közismerten erősen manipulált eredmények, amelyeken érezhető a Trianon utáni restriktív magyar nemzetiségpolitika hatása, ennek ellenére Baranyában így is viszonylag magas maradt a magukat németnek vallók száma (a falusi népesség körében 27% német nemzetiségű, 38% német anyanyelvű). Ennek okát abban látom, hogy az állam olyan intézkedései, mint a különböző tisztségek névmagyarosításhoz kötése, az itteni vidéki lakosságot ekkor nem igazán érintették; kutatásom során ilyen névváltoztatási kérelmekkel nagy mennyiségben csak az 1945 utáni anyagokban találkoztam.

A szakirodalom szerint a katolikus egyház partnernek bizonyult az erőszakos asszimiláció kivitelezésében,⁸ ami azonban helyi szinten Baranyában nem minden esetben bizonyul igaznak. A Pécsi Püspöki Levéltárban megtalálható a névmagyarosítási rendelet,⁹ amelyet az állam az egyház általi népszerűsítés igényével küld Virág Ferenc megyéspüspöknek, de annak nincs nyoma, hogy a kihirdetésén kívül bármi történt volna az ügyben. Ellenkezőleg, a felmerülő nemzetiségi ügyek elintézése mindig azzal zárul, járjanak el a legnagyobb tapintattal; az 1941-es népszámláláson valljon mindenki, amit akar, hátránya nem fog belőle származni;¹⁰ az oktatás és istentiszteleti nyelvvel kapcsolatban, amely vitákhoz, és verekedésekhez is vezetett, a püspök álláspontja, hogy mindenkinek joga van Isten igéjét anyanyelvén hallgatni.

Az 1941-es népszámlálás eredményei alapján Baranya vármegye etnikailag heterogén terület volt (**1. melléklet** és **2. melléklet**), a német kisebbség elsősorban az északi és keleti járásokba tömörülve élt (hegyháti, pécsváradi és mohácsi járások), azaz a már említett Schwäbische Türkei a vármegye területére eső részében (**3. melléklet**). Ha ezeket a térképeket összevetjük azzal, amely Szovjetunióba hurcolt civilek településenkénti számát mutatja (**4. melléklet**), a különbségek szembeszökők: egyrészt

⁵ CZIBULKA 2004. 170-183

DÁNYI 1982. 172-180

⁶ Ld. 5. melléklet

⁷ FÜZES 1990. 56-61

⁸ TILKOVSKY 1997. 84-101; SPANNENBERGER 2006. 137-156

⁹ PPL I. 1. b. 3062/1933

¹⁰ PPL I. 1. b. 1040/1941

a vármegye délnyugati részén, ahol a lakosok egyáltalán nem vallották magukat németnek, mégis érintettek az elhurcolásokban; másrészt a pécsváradi és mohácsi járások határán élő német tömbben feltűnően elmaradt a jóvátételi munkára szállítás. Ez igazolni látszik a szakirodalmak azon megállapításait, miszerint valójában nem számított, hogy 1941-ben ki minek vallotta magát a népszámláláson, ugyanúgy elvitték a magyar nemzetiségűeket is, ha a kívánt létszámot úgy lehetett csak elérni. Ez a helyzet azonban mégis felvetett bennem bizonyos kérdéseket, amelyeket 4 szisztematikus csoportban fogok megválaszolni, dolgozatom fejezeteit is ehhez igazítva.

1. Hogyan zajlott le az összeszedés a német többségű településeken, kiket, milyen indokkal szállítottak el?
2. Olyan településeken, ahol a németek kisebbségben voltak, és történtek elszállítások, tényleg ezt a kisebb számú német lakosságot érintette-e csak a probléma?
3. A teljesen magyar településeken, ahonnan mégis történt elszállítás, kiket vittek el és milyen indokkal?
4. Azokon a német többségű településeken, ahonnan mégse vittek el senkit, mi történt, miért mentesülhettek az itt lakók?

A kérdésekre a vármegye különböző járaásaiból fogok példákat bemutatni, mivel ezek a különbségek földrajzilag is elkülönülő településcsoportokban következtek be. Ebben tulajdonképpen semmi meglepő nincs, mivel a megszálló szovjet csapatok a magyar közigazgatási rendszerhez alkalmazkodva járásonként rendeztek be katonai parancsnokságokat, amelyekből aztán végrehajtották a már említett sztálini rendeletet a német származásúak összegyűjtéséről és elszállításáról. A végrehajtásért felelős helyi katonai parancsnokokon feltehetőleg hatalmas nyomás lehetett a háborús helyzet miatt, amit nem enyhített ez a fentről érkezett parancs és a járások különböző etnikai képe miatt a végrehajtás során fellépő nehézségek sem. Ennek ellenére a feladatot sikerült megoldaniuk.

Az ország teljes területére nézve az adatok meglehetősen bizonytalanok, különösen a németként elszállítottak elválasztása nehéz az egyéb polgári internáltaktól

és katonai személyektől,¹¹ és attól függően, hogy az adott kutató milyen forrásokból dolgozik, meglehetősen eltérő eredmények születtek eddig. Zielbauer György 1989-ben 44.013 főt számolt össze külügyminiszteri iratok és néhány helyi kiegészítés alapján,¹² egy évvel később kb. 63.927-et.¹³ Ugyanekkor Füzes Miklós 17.809 főt tud kimutatni,¹⁴ noha annál jóval többre becsüli az elhurcoltak számát; Tilkovszky Loránt 60–65 ezret.¹⁵ A határozat végrehajtásáért felelős személyek 1945. február 2-án Lavrentyij Berijának tett jelentése alapján Magyarországról 31.923 főt mozgósítottak, az öt érintett országból pedig összesen 112.480 személyt,¹⁶ ez viszont annak az 1950-ből származó NKVD jelentésnek mond ellent, amely szerint az ezen országokból érkezett német civil internáltak száma 271.672.¹⁷ Magyarországon a 3. Ukrán Front által megszállt területekről (Baranya vármegye ide tartozott) 12.359 személyt internáltak,¹⁸ közülük saját kutatásaim alapján közel 5.000 főt Baranya vármegyéből.

A dolgozatban bemutatott kutatás még nem tekinthető lezártnak, az egyes kategóriák a járási főszolgabírói anyagokra, és példaként kiválasztott körjegyzőségi anyagokra támaszkodnak. A hegyháti járásban Kaposszekcső, Mágocs és Mekényes, a pécsváradi járásbanban Püspöknádasd, a siklósi járásban Diósviszló, Máriagyűd és Nagyharsány, a szentlőrinciben Baksa és Szabadszentkirály, a mohácsiban Dunaszekcső, Kölked, Lánycsók és Somberek a feltárt nagyközségek és körjegyzőségek. A további kutatás tehát lehetséges és szükséges, ugyanakkor a vizsgálat jelenlegi állása alapján már kirajzolódnak olyan általános jelenségek, amelyek a fentebb vázolt kutatói kérdésekre választ adnak, és amelyeket bemutatásra érdemesnek tartok.

3. Német többségű települések

¹¹ KARNER 1995. 33

¹² ZIELBAUER 1989. 289

¹³ ZIELBAUER 1990. 30

¹⁴ FÜZES 1990. 52–62

¹⁵ TILKOVSZKY 1994. 133

¹⁶ VIDA 2005. 101

¹⁷ KARNER 1995. 31

¹⁸ VIDA 2005. 100–101

Ezek a települések elsősorban a vármegye északkeleti részén helyezkedtek el a pécsváradi és a hegyháti járásban; ez a terület a Schwäbische Türkei néven ismert, a 18. századi betelepülések során német többségűvé vált országrészhez tartozott.

A térség aktív nemzetiségi életére egyrészt a népszámlálások eredményeiből következtethetünk, másrészt az olyan reprezentatív eseményekből, mint a Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége) 1939. április 29-ei cikói zászlóbontása,¹⁹ a Deutsche Jugend (Német Ifjúság) 1941. június 29-ei megalakulása Mágocson,²⁰ vagy a Volksbund-iskola megnyitása Hidason.²¹ A vármegye településeinek több mint egyharmadában, összesen 131 községben alakult Volksbund fiókegyesület,²² illetve az olvasóköri, tűzoltóegyletek, lövészegyesületek magas száma a vármegye községeiben mutatja, hogy az egyesületi élet általánosságban rendkívül élénk a korszakban. A magyar hatóságok a 30-es évek végétől folyamatosan nyomon is követték a „pángermán mozgalom” kibontakozását, amely különösen a pécsváradi járásban volt mozgalmas.²³ Mára igen nehéz megítélni, hogy ezeket az eseményeket átélők mennyire érezhették magyarellenos izgatásnak, mivel a források elenyésző része keletkezett velük egyidejűleg. A későbbiekben megváltozott helyzetben pedig az olyan megjegyzések, mint a hegyháti főszolgabíró 1945 végi jelentése, miszerint „alig egy évvel ezelőtt ezek a községek nemhogy Baranyavármegyéhez, de még Magyarországhoz is készek lettek volna hűtlennek lenni és nyílt szándékuk volt az országtól teljesen elszakadni, óhajtván a Németországhoz való átcsatoltatásukat”,²⁴ valószínűleg a fentről jövő elvárást jobban tükrözik, mint az események valós megítélését. Ugyanakkor az egyidejű forrás lehet például a mágocsi Historia Domus, amelyben Sebő Pál plébános a Landesjugendtag kapcsán nem a fiatalok magyarellenessége miatt panaszkodik, hanem amiatt, mert azok ezen az eseményen részt véve elmaradoztak az egyházi rendezvényekről, másrészt a hiányos öltözetük miatt.²⁵

Az események megítélése tehát nehéz feladat, azonban a szovjet jóvátételi munka szempontjából nincs is jelentősége, mivel bizonyítható összefüggés nincs az

¹⁹ TILKOVSKY 1978. 54-55

²⁰ TILKOVSKY 1978. 157

²¹ TILKOVSKY 1978. 208

²² BML IV. 434. a.

²³ BML IV. 423. a. 150/1940

²⁴ BML IV. 420. b. 6082/1946

²⁵ Historia Parochiae

egyes személyek nemzetiségi magatartása és az elszállítása között, egyedül az 1941-es népszámláláson vallottak számítottak ebben a térségben mérvadónak.

3.1 Hegyháti járás

A Vörös Hadsereg december első napjaiban foglalta el a járás településeit. December 20-án a szovjet katonai parancsnok elrendelte az elmenekült lakosság összeírását; az eredmények az összlakossághoz képest nem magasak, azonban a megjegyzés rovatból kiderül, hogy a megszálló sereget megelőzte rossz híre: az elmenekülők általában Volksbund-tagok voltak, családtagjuk az SS kötelékében szolgált, vagy egyszerűen csak féltek az oroszoktól.²⁶

Hogy félelmük nem volt alaptalan, az hamarosan beigazolódott; a járási anyagból ugyan hiányzik, azonban egyes községekben megtalálható az az irat, amely közli, hogy a németeket össze kell írni szovjet utasításra.²⁷ A végrehajtás módját valószínűleg nem közölték, mivel a főszolgabíró is először nemekre és korosztályokra bontva rendelte el az összeírást, arra nézve pedig, hogy kik számítanak németnek, maga is csak javasolta, hogy aki 1941-ben német nemzetiséget, esetleg anyanyelvet vallott, illetve a Volksbund-tagok mindenképp. A bizonytalanságot jelzi a mágocsi anyagban az a fennmaradt magánlevelezés a kaposszekcsői körjegyzővel, amelyben egymás közt egyeztetik, kit tekintsenek németnek; így Kaposszekcsőn ekkor csak a Volksbund tagjait írták össze. A mentesítésre való ilyen próbálkozásokból egyben az is látszik, hogy ekkor még a helyi közigazgatás tisztségviselői közt általában nem jellemző a németellenesség, különösen nem a kollektív büntetés igénye.

December 21-én a főszolgabíró azonban tárgytalannak minősítette előző napi rendeletét, és ezúttal a német nemzetiségűek összeírását kérte, férfiakat 17-45 év közt, nőket 18-30 közt – mindezt a lehető legsürgősebben december 23-áig, akár a helyi tanítókat vagy más tanult embereket is bevonva. Az összeírás elkészült, a szovjet fél azonban hamisnak nyilvánította azt, és követelte a pontos létszámok összeírását. Emiatt a főszolgabíró járási értekezletet hirdetett meg december 24-ére, amelyen azoknak a

²⁶ BML IV. 420. b. 27/1944

²⁷ BML V. 149. b. 37/1945

BML V. 155. b. 438/1945

községeknek az előjárói voltak kötelesek megjelenni a javított jegyzékekkel a német nemzetiségűekről, ahol az összeírást nem megfelelően készítették el (Mágocs, Mekényes, Baranyajenő, Nagyhajmás, Godisa, Kaposszekcső, Kisvaszar, Ág, Tékes, Magyarszék, Liget, Meződ, Komló, Kisbattyán, Mecsekfalu, Mecsekjánosi).

Karácsony napjára tehát készen álltak a hegyháti járásban a listák, így a visszaemlékezésekben gyakran szereplő „karácsony másnapján kihirdették, hogy munkára kell jelentkezni” megfelel a valóságnak. Mágocson például a december 25-ei misén a plébános hirdette ki,²⁸ hogy a németek készülődjenek, azonban elsőre senki nem jelentkezett, így nyomatékosítás végett a visszaemlékezések szerint név szerint kidobolták, kinek kell mennie,²⁹ a körjegyző irataiból azonban kiderül, hogy az előállításához karhatalmat kellett kérnie.³⁰ Ez volt a hegyháti járásban az elszállítások első hulláma, további intézkedés az ügyben december 29-én történt. Ekkor egyrészt a hozzátartozókat berendelték, hogy ellenőrizzék, hogy a családtagjuk rendelkezik megfelelő ruházattal, kétheti élelemmel és munkafelszereléssel, amennyiben nem, azt utánuk kellett küldeni,³¹ így ez a csoport viszonylag szerencsésnek mondhatta magát a későbbiekhez képest. Másrészt december 27-én az alispán az egész vármegyéből érkező panaszok hatására tárgyalt a szovjet katonai parancsnokkal, aki ígéretet tett a németként elvitt magyar nemzetiségűek hazaengedésére, így megkezdődött az ilyenek összeírása – ez azonban a járásban keveseket, vagy senkit nem érintett, hiszen az elszállítottak javarészt valóban német nemzetiségűnek vallották magukat.³²

Január 2-án az alispán befejezettnek tekintve a mozgósítást összeírást kért az elszállított személyekről, azonban a kimutatást a főszolgabíró nem tudta felterjeszteni, mivel az összesedés a járás területén még mindig folyt.³³ A helyzet kaotikusságát fokozta, hogy nem csak a sásdi, hanem a dombóvári szovjet parancsnokság is rendelt el sorozásokat egymástól teljesen függetlenül, azokat is elvíve, akiket a másik egészségügyi okokból alkalmatlannak talált.

A magyar hatóságok tényleges tájékozatlanságát mutatja, hogy január 15-én a főszolgabíró elrendelte az elvittek összeírását, mondván az elszállítások befejeződtek, elbocsátásokra nincs már remény. Ehhez képest január 19-én jelent meg az alispán

²⁸ Historia Parochiae

²⁹ TEUFEL 1989. 324

³⁰ BML V. 149. b. 37/1945

³¹ BML V. 132. a. 3170/1944

³² BML V. 155. b. 438/1945

³³ BML IV. 420. b. 30/1945

rendelete arról, hogy a szovjet katonai parancsnok szerint több mint 4000 német van még a vármegyében, ezeket haladéktalanul össze kell szedni.³⁴ Ennek értelmében elrendelték a német származású, német nevű és ilyenekkel házasságra lépő egyének pécsi jelentkezését január 23-áig, amely ellen a főszolgabíró állítása szerint hiába tiltakozott a szovjet parancsnokságon.³⁵ Mágocson január 21-22-én orosz katonák jelentek meg, és végrehajtották a sorozást azok között, akiket korábban mentesítettek.³⁶ A járásból érkező panaszok hatására azonban, amelyek az érintettek nagy száma miatt érkeztek, az alispán maga lépett érintkezésbe a szovjet féllel, és az elszállításokat végül leállították.³⁷ Kérdéses, hogy ha ez a beavatkozás előbb következik be, vajon megkímélhető lett volna a több mint ezer elszállított egy része?

3.2 Pécsváradi járás

A pécsváradi járás eseményei sokkal töredékesebben maradtak fenn levéltári anyag tekintetében, mint a Hegyháton történtek. Ugyanakkor ezek az események a legismertebbek, mivel itt készült a legtöbb interjú a túlélőkkel, amelyek adatait megvizsgálva, illetve a fennmaradt iratok alapján az innen elszállítottak további sorsa ugyanaz lett, mint a hegyhátiak első hullámé; Groznij környéki munkatáborokba kerültek,³⁸ illetve 1946 után egy részüket átszállították az uráli Oktyaberszkbe, ahonnan 1949 végén tért haza utolsó csoportjuk.³⁹

A pécsváradi járás főszolgabírója december 22-én kapott parancsot a helyi szovjet katonai parancsnoktól a németajkú lakosság összeírására,⁴⁰ majd december 24-én az elkészült névjegyzékben szereplő 18-30 éves nők és 17-45 éves férfiak kötelesek voltak december 26-ára legfeljebb 200 kg-os csomaggal Pécsváradon megjelenni, ahonnan Pécsre irányították őket.⁴¹ A főszolgabíró – bár az igénybevétel pontos célját nem ismerte, csak feltételezte, hogy az érintettek huzamosabb ideig hadimunkára

³⁴ BML IV. 410. b. 329/1945

³⁵ BML IV. 420. b. 95/1945

³⁶ BML V. 149. b. 37/1945

³⁷ BML. IV. 420. b. 154/1945

³⁸ BML V. 166. a. 3397-3413/1949

³⁹ DÉKÁNY 2001. 22–31; S. M. és P. B. közlése

⁴⁰ BML IV. 410. b. 118/1945

⁴¹ A. M. és S. V. közlése

lesznek szállítva - az alispánhoz fordult az ügyben, mivel az útnak indítottak között szerinte hazához hűek éppúgy voltak, mint korábban magyarellenés propagandát folytatók, és ezek egyenlő bánásmódban részesítését igazságtalannak tartotta.

A németajkúak mozgósítását valószínűleg úgy értelmezték, hogy aki német anyanyelvűnek vallotta magát 1941-ben, az ide számítandó; tekintve, hogy a járás településeinek jelentős részében ez a lakók 80-90%-ára igaz volt, már az első rendeletre 1611 főt mozgósítottak Pécsre. Így a szovjet katonai parancsnok ígérete, miszerint a magyar nemzetiségűeket hazaengedik, elvileg legalább 137 főt érintett volna, arról azonban nincs adat, hogy az ekkor igazoltakat tényleg szabadon engedték volna,⁴² noha az igénybevettek magas száma miatt ez ügyben nem csak a helyi hatóságok, hanem egyházi fórumok is próbáltak intézkedéseket tenni. Például a vémeédi plébános a püspökhöz fordul a településről elvitt 366 híve ügyében;⁴³ lehet, hogy ez a közbenjárás vezetett eredményre, mindenestre Véméndről végül 165 fő került a Szovjetunióba.

A mozgósítottak nagy számára való tekintettel nem került sor a hegyháti esethez hasonló szovjet felülbírálásra január 19-ig, amikor itt is kihirdették a vármegyében még otthontartózkodó 4000 német mozgósítására való felhívást.⁴⁴ Ezek összeszedése meg is történt, például Püspöknádasdról újabb 30 fő indult útnak, azonban közben megtörtént az alispáni közbeavatkozás,⁴⁵ így ők Pécsváradról számukra ismeretlen okból hazatérhettek.⁴⁶

Önkényeskedésre itt is találhatunk példát, mint az a szederkényi körjegyző az alispánnak tett január 21-ei jelentésében olvasható.⁴⁷ Ebben tanácsot kért, mivel az igénybevételek mennyisége már az ottani közmunka ellátását veszélyeztette. Beszámolt róla, hogy január 19-én megjelent nála egy orosz tiszt, és azonnal magával vitte a községből a 18-35 közti nőket és 17-50 közti férfiakat. Az intézkedés jogszerűségében akkor kezdett kételkedni, amikor másnap egy pécsi orosz tiszt jelent meg, és követelte a teljes körjegyzőség német lakosságának berendelését, majd 21-én megkapta az alispáni rendeletet, amely azonban más korhatárra vonatkozott. A körjegyző próbálta elérni, hogy az először igénybevettek közül azokat, akik az elrendelt korosztályba nem estek

⁴² BML IV. 423. b. 6433/1944

⁴³ PPL I. 1. b. 2521/1945

⁴⁴ BML V. 166. a 33/1945

⁴⁵ BML IV. 423. b. 95/1945

⁴⁶ DÉKÁNY 2001. 132

⁴⁷ BML IV. 410. b. 329/1945

bele, engedjék haza, azonban nagyon valószínűtlen, hogy közbenjárása bármilyen eredményre vezetett volna.

4. Települések német kisebbséggel

Olyan települések, ahol a német nemzetiségűek kisebbségben éltek, nagyrészt a siklósi és villányi járásban helyezkedtek el. A vármegye ezen a részén azonban a szovjet megszállást követő német ellentámadások során több település súlyosan megrongálódott, és többek közt a közigazgatási iratok is megsemmisültek.

A siklósi járásban azonban úgy tűnik, nem csak iratok és épületek, hanem maga a főszolgabíró is megsínylette a szovjet megszállást. Ezzel kapcsolatban az egyetlen forrás egy másik járásbéli körjegyzőség, Baksa anyagában található kézzel írott levél,⁴⁸ amelyet a siklósi járásból küldött valaki a szentlőrinci főszolgabíró tájékoztatására az ottani helyzetről. A szinte kivehetetlen írásképpel és helyesírással megírt levél szerint Siklóson december 30-án előállították és elszállították az 1941 előtt katonaszolgálatot teljesítőket, a főszolgabírót pedig az oroszok internálták, mint alkoholistát és morfinistát, mivel félreértette a németek igénybevételével kapcsolatos rendeletet (ahelyett, hogy a német nyelvűeket, Volksbundistákat és németként viselkedőket összeszedte volna, ezeket egybevette és csak a német nemzetiségűeket állította elő), helyére ideiglenesen egy tanítót neveztek ki. A rendelet egyébként nem olyan, mint amit a szentlőrinci orosz parancsnok adott ki.⁴⁹

A levél, bármilyen furcsa is a tartalma, hitelesnek bizonyult. A siklósi főszolgabírói anyag 1944. november utáni része teljesen hiányzik, az azt követő iratokon más aláírás szerepel, emellett az alispán személyi anyaga szerint az 1944. december 27-én Siklóstra rendelt Gállos Ferenc szolgabíró a főszolgabírónak hűlt helyét találta, még a nevét se tudta kideríteni (elég valószínűtlen pedig, hogy a településen senki ne tudta volna neki megmondani).⁵⁰ Az 1941 után katonaszolgálatot teljesítők elszállítása pedig valóban megtörtént 1944 decemberében.

Mivel a főszolgabírói iratok meglehetősen töredékesek, érdemes az eseményeket

⁴⁸ BML V. 104. a. 3925/1944

⁴⁹ Valóban nem olyan, ld. 5. fejezet.

⁵⁰ BML IV. 410. a 1086/1945

községi szinten megvizsgálni, a máriagyúdi körjegyzőség iratanyaga például nagy mennyiségben megmaradt. 1944. december 24-én az alispán elrendelte a körjegyzőségben a német nemzetiségűek összeírását, majd december 26-án érkezett egy kiegészítés, miszerint csak azokat kell összeírni, akik érzelmileg is a németekhez tartoznak.⁵¹ Nagyharsányon a rendelet úgy hangzott, hogy aki német nemzetiségű, anyanyelvű, valamint magaviselete miatt a németekhez sorolandó – tehát akire ez mind igaz, annak kell mennie.⁵² A végleges névjegyzék nem áll rendelkezésre, de tekintve, hogy a körjegyzőség településein 1941-ben 10% alatti a magukat német nemzetiségűnek vallók száma, valamint az előjáróság további engedményeket eszközölt számukra (például egy Glöckner Péter nevű csarnótai személyt az ottani bíró így ajánl a főszolgabírónak: „most az utolsó pillanatban szíveskedjen segíteni rajta, ha annak idején volt is vele kellemetlenség, ha lehetséges, tekintsen el felette”),⁵³ az eredmény feltehetőleg rendkívül alacsony lett. December 28-án ide is megérkezett annak híre, hogy a szovjetek elengedik az igazoltan magyar elszállítottakat, így az előjáróság elkezdte ennek az egy-két személynek igazolását.

Másnap azonban egy sokkal szigorúbb rendelet érkezett a községbe, miszerint az összes német nemzetiségű, anyanyelvű és viselkedésű személy köteles közmunkára menni, előállításukhoz akár karhatalom is igénybe vehető. Korhatár nincs, minden munkaképes személynek mennie kell, a gazdaságaik további sorsáról a helyi előjáróságnak kell döntenie, gyermekeiket pedig költöztessék munkaképtelen idősökhöz, vagy magyar családokhoz. Erre a máshol példátlan szigorra magyarázatot nem adnak, azonban valószínűnek tűnik, hogy a szovjet parancsnokság büntetése volt a korábbi rendelet szinte teljes eredménytelensége miatt; egyébként azokat, akik a női 18-30, illetve férfi 17-45 év közötti korhatárba nem estek bele, a bissei bíró december 31-ei jelentése alapján hazaengedték.

December 28-án azonban egy másik parancs is érkezett a körjegyzőségbe a siklói katonai parancsnokságtól, amelyben elrendelték, hogy december 31-ig írják össze az összes otthon lévő, 1941 júniusától (tehát a Szovjetunió megtámadásától) katonaszolgálatot teljesített egyéneket annak feltüntetésével, hol, meddig, milyen rendfokozatban szolgált, miért van otthon, és német vagy magyar alakulat tagja volt-e.⁵⁴

⁵¹ BML V. 151. a. 192/1945

⁵² BML V. 157. b. 31/1944

⁵³ BML V. 151. a. 95/1945

⁵⁴ BML V. 151. a. 870/1945

Ezeket január 14-ére Siklósra rendelték meleg ruhával és 6 napi élelemmel munkavégzés céljából, és közülük egyeseket napokig ott tartottak, majd ismeretlen helyre szállítottak (a névjegyzékek alapján nem azokat, akik német alakulatoknál szolgáltak). Ezekről a későbbi iratokból kiderül, hogy civilként kerültek szovjet munkatáborokba; az 1945 – 1947 közt indított hadifogoly felkutatási és kiszabadítási akciókban szerepelnek elhurcolt polgári foglyokként.⁵⁵ Ugyanez a helyzet a járás egy másik körjegyzőségében, Diósvizslón, ahol a hadifoglyok összeírásánál a polgári személyek rovatba szintén kizárólag orosz fogságban lévő, katonaviselt férfiak kerültek.⁵⁶ A katonaszolgálatosok összeírásával kapcsolatos iratok az egész járásból maradtak fenn, a főszolgabíróhoz beérkeztek a községek listái ezek nevével.⁵⁷ A siklói szolgabíró az alispánhoz tett január 18-ai jelentésében írja, hogy ezen személyek kiválogatásában az orosz városparancsnok neki nem adott szerepet, sőt pár napra még a mozgósítottakat kísérő falusi bírót is elzárta, illetve mentesíteni csak a nélkülözhetetlen szakmunkásokat engedték.⁵⁸

Ezek alapján valószínűnek tűnik, hogy a korábban említett baksai magánlevél tartalma megfelelt a valóságnak, az orosz katonai parancsnok ténylegesen a közmunkára szállítási rendelet kapcsán került konfliktusba a siklói főszolgabíróval, és a német származásúak alacsony számát kiegészítendő összeszedette az 1941 után katonaszolgálatot teljesítőket is.

5. Német kisebbség nélküli települések

Azok a települések, ahol 1941-ben senki, vagy csak a lakosok elenyésző része vallotta magát német nemzetiségűnek, legnagyobb számban a szentlőrinci járás területén fordulnak elő. Ezzel azonban az elszállítások mértéke egyáltalán nem állt arányban, még ha a községek többségéből nem is mozgósítottak nagy létszámú csoportokat, érintetlenül szinte egyik sem maradt. Hogy erre hogy kerülhetett sor, arra egyik kutató sem próbált meg eddig választ adni, noha a jelenség nekik is feltűnt;⁵⁹

⁵⁵ BML V. 151. a. 2451/1945; BML V. 151. a. 2154/1946

⁵⁶ BML V. 114. a. 1257/1945; BML V. 114. a. 473/1946

⁵⁷ BML. IV. 426. b. 140/1945

⁵⁸ BML. IV. 410. b. 157/1945

⁵⁹ BOGNÁR 2009; STARK 2006. 78; ZIELBAUER 1989. 285

beérték a legegyszerűbb magyarázattal, hogy a Vörös Hadsereg katonái a szükséges létszám elérése végett igazságtalanságot követtek el.

Arról, hogy mi történt a szovjet bevonulás zavaros heteiben a járás településein, szerencsére kiváló, majdnem az eseményekkel egy időben keletkezett források maradtak fenn, ugyanis 1945 januárján a főszolgabíró jelentést kért a községi jegyzőktől az orosz megszállás lefolyásáról.⁶⁰ Mennyiségben és minőségben ugyancsak különböző válaszok érkeztek a jegyzők, helyi plébánosok vagy tanítók tollából, amelyek fő értékét az információtartalmukon túl az adja, hogy általában érezhető szerzőjük szubjektív megítélése az események kapcsán, anélkül, hogy az elkövetkezendő évtizedek nyomot hagytak volna rajta, ellentétben az utólagos visszaemlékezésekkel. Ezek a beszámolók többnyire tartalmazzák a szovjet katonák fosztogatásait, a nőkkel való erőszakoskodást, a beszállásolás kellemetlenségeit, a lovak és járművek elkobzását és általában képet adnak az időszak feszült légköréről.

A civilek elhurcolásáról a legtöbb információt a királyegyházai körjegyző beszámolója tartalmazza, aki két „nagyon szomorú” eseményről számol be. Az egyik december 23-án történt, amikor az orosz katonai parancsnok Szentlőrinc-re rendelte az 1941 után katonáskodókat, akik közül több ezren tartózkodtak járásszerte otthon. Közülük az erősebbeket ott tartotta a parancsnokságon, majd elszállították őket Bajára, ahol rossz körülmények közt kellett dolgozniuk, nem lehetett őket látogatni, és bizonytalan volt, egyáltalán mi lesz velük. A másik rossz emlékű nap december 25-e, amikor a német származású nőknek (18-30 év) és férfiaknak (17-45 év) kellett előállnia, de tévedésből csak a férfiak jelentek meg a kijelölt helyen, amiért az orosz parancsnok „megharagudott, futárral hívatta a nőket is, a bírót és az elöljáróságot leköpdöste, velem is durván bánt”. Ráadásul ebben a feszült helyzetben nem sikerült elmagyarázni az oroszoknak, hogy ne az összes németet gyűjtsék össze, csak az egykori Volksbund tagokat, így az előállítottak közé olyanok is kerültek, akik mindenkor „jó magyarok” voltak. Ezeket is Bajára szállították, további sorsuk bizonytalan volt, és családtagjaik az elöljáróságot hibáztatták a történetekért, pedig a körjegyző szerint a tolmács volt a hibás, aki félrefordította a parancsot.

Érdekes, hogy ez alapján itt a két rendelet kiadása fordított sorrendben történt meg, nem úgy, mint a siklósi járásban. A december eleji szovjet megszállás után pár

⁶⁰ BML IV. 427. b. 71/1945

nappal a katonai parancsnok itt is kérte a németek összeírását,⁶¹ amely a 1941-es népszámlálás adatainak megfelelően viszonylag alacsony volt, talán ezért döntött úgy a szovjet fél, hogy a német származásúak helyett rögtön az egykori katonaszolgálatosokat mozgósítja, majd ezek számát egészítette ki pár nappal később a német származásúakkal.

Itt újfent visszautalnék a siklósi események tárgyalásánál említett magánlevélre, amely a szentlőrinci főszolgabíró tájékoztatására szolgált. Neki valószínűleg december 23-24-ére már tudomása volt róla, hogy a vármegye területén mozgósítják a német lakosságot, és ezért váltotta ki értetlenségét az a rendelet, ami hozzá érkezett és németek helyett 1941 után katonáskodókra vonatkozott, majd a következő napon érkező parancs a németek mozgósításáról. A tájékoztató levél, amit december 30-án írtak neki, egyértelműen arra a kérdésre ad választ: hogy zajlanak ezek az események máshol?

„...mert ott csak egy rendelet volt, német nyelv fűlszbund és német viselet (...) a mit a főjegyző nekem mutatott másodszor rendeletet az még pénteken sem volt siklóson (...) az 1941 óta tet katonaji szolgálatosókat máma írták Diósvizslon Gyűdön és siklóson is azaz pénteken mikó én is ótvoltam”⁶²

Azaz a Szentlőrinc-re érkezett két rendelet egyike Siklóson nem jelent meg. Hogy mi lehetett az a rendelet, amit a főszolgabíró másodszor mutatott neki, arra két variáció is van. Egyrészt lehet a katonaszolgálatosok összeírásának rendelete, ami szerinte nem volt ott,⁶³ pénteken (december 29.) mégis megkezdődött az érintettek összeírása. Másrészt a két járásban úgy tűnik, a szovjetek más-más kritériumok alapján határozták meg, ki német származású. Szabadszentkirály körjegyzőjének anyagában található egy irat, amiből kiderül, hogy december 23-a előtt már felterjesztette a német anyanyelvűek jegyzékét, azonban az orosz katonai parancsnok utólag elrendelte a német nevű, magyar anyanyelvűek összeírását is (valószínűleg a korábbi összeírás eredményeit kevesellve), amit december 28-án fel is terjesztenek hozzá.⁶⁴ Olyan rendelettel pedig a siklósi járásban valószínűleg tényleg nem lehetett találkozni, hogy a németként mozgósítottak körét névelemzés alapján határozták volna meg.

Egy ilyen alapon végrehajtott mozgósítás ellen természetesen a családtagok és

⁶¹ BML IV. 427. b. 692/1945

⁶² BML V. 104. a. 3925/1944

⁶³ Valószínűleg ott volt, csak ő nem tudott róla, ld. 4. fejezet

⁶⁴ BML V. 174. a. 3037/1944

maguk a hatóságok is tiltakoztak, mivel a német név viselése, de még a német anyanyelvűség ellenére is lehetett valaki magyar érzelmű, és az ilyenek azonos elbírálását a németként viselkedőkkel igazságtalannak tartották. A főszolgabíró január 4-én az alispánhoz fordult az ügyben,⁶⁵ mivel az orosz katonai parancsnokkal nem sikerült megértetnie a különbséget német nemzetiség és anyanyelv közt. Eredménnyel azonban nem járt, sőt január 19-én az alispán ide is elküldte az otthonlévő 4000 német előállításáról szóló szovjet parancsot, amelyet karhatalom segítségével is biztosítani kellett, így aki korábban távollét vagy betegség miatt mentesülhetett, most követnie kellett volna a korábban már elszállítottakat, de ezt a rendeletet végül január 22-én itt is visszavonták.

Számszerű adatok külön a németként elvittekről sajnos nem állnak rendelkezésre, csak a katonaviselt férfiokról, mivel 1945. január elején a szovjetek összeírták a települések munkaképes lakosságát, hogy azokat helyi közmunkára vegyék igénybe (a jelentésekben kisbicsérdi, más forrásokban magyarmecskei reptérépítésről esik szó,⁶⁶ amelyet végül nem sikerült kivitelezni), és ezekben az összeírásokban azokat a férfiakat is feltüntetik, akiket korábban az oroszok elvittek. Sajnos ezt csak a járás 14 körjegyzőségéből és nagyközségéből 6 küldte meg, az ezekhez tartozó 29 településről összesen 212 férfit szállítottak el.⁶⁷

6. Az elszállítások elmaradása

6.1 A „közvetlen mögöttes területen” végzendő közmunka problematikája

Kutatásom legösszetettebb problémáját a települések azon csoportja jelentette, ahonnan nem vittek senkit az országhatárokon túlra jóvátételi munkára, tekintve, hogy olyan eseményekkel kapcsolatban, amelyek nem történtek meg, a legritkább esetben keletkezik irat. Több esetben az iratanyag vizsgálata arra az eredményre vezetett ilyen településeknél, hogy igenis történtek elszállítások, csak a szakirodalomból ez mindeddig kimaradt; ilyen volt Mágocs és Mekényes esete. A fordított változat is előfordult,

⁶⁵ BML IV. 427. b. 692/1945

⁶⁶ BML IV. 427. b. 65/1945

⁶⁷ BML IV. 427. b. 72/1945

amikor Füzes Miklós adatai alapján egy kisebb-nagyobb csoportot elvittek közmunkára, azonban a községi iratokból kiderült, hogy az csak környékbeli munkálatok elvégzését jelentette.

Ez a téma feltárásának egyik legnehezebb problémája: a civilek mozgósítását elrendelő parancs ugyanis azt sosem tartalmazta, mi lesz ennek a munkavégzésnek a helyszíne. A rendeletben „közvetlen mögöttes terület” szerepel, a visszaemlékezők szerint nekik bácskai kukoricatörést, pécsi reptérépítést emlegettek (feltehetőleg a magyar hatóságok), míg a szovjet katonák egy kis munkát, „malenkij robot-ot”. Az érintettek megtévesztése a szakirodalom kedvelt momentuma, noha morálisan bármennyire is elítélendő, egyrészt nem tisztázott, a magyar hatóságokat vagy csak a szovjet csapatokat terheli-e érte a felelősség, másrészt nagyon is érthető lépésről van szó, mivel az elszállítottak időben történő felvilágosítása beláthatatlan következményekkel járhatott volna.

Ugyanakkor a szovjet hadsereg részére végzett közmunka a közvetlen mögöttes területen ennek az időszaknak egy szintén jellemző, gyakori jelensége volt. A Vörös Hadseregnek gyakran volt szüksége a helyiek munkaerejére a megszállt területek és a további nyugati előrenyomulás biztosítására, mivel a visszavonuló német seregek tevékenysége és a beálló tél is hátráltatta azokat. A községek iratanyagában nem találni olyat, ahol ne rendelték volna ki a munkaképes lakosságot hóeltakarításra, a felrobbantott hidak helyreállítására, gátépítésre, ideiglenes reptér létrehozására, fuvarozásra vagy éppen emlékművet építeni. A „malenkij robot” tehát nem minden esetben bizonyult hazugságnak, sőt, valószínűleg pont az ilyen igénybevételek tették azok számára, akiket tényleg a Szovjetunióba kerültek, elfogadhatóvá és hihetővé, hogy rájuk is csak ez vár. Változó, hogy a vármegye területén végzett közmunkára kiket vettek igénybe, volt, ahol a Volksbund tagokat, volt, ahol a német származásúakat, azonban ha valamilyen nagyobb feladatot kellett elvégezni, nem ritkán minden munkaképes civilnek mennie kellett.

A problémát az okozza, hogy az iratokból nem mutatható ki egyértelműen, hogy a munkára való igénybevétel alatt mit kell érteni, ehhez azokat általában össze kell vetni más, későbbi dokumentumokkal, amelyekből kiderül, hogy az igénybevettek pár nap vagy hét után hazatérhettek-e, vagy kivitték őket az ország határain túlra. Így a magasabb közigazgatási szintek irataira épülő szakirodalom több tévedést is tartalmaz

ennek kapcsán, mivel azt leginkább községi szinten tudták nyilvántartani, kik és hányan tértek már vissza vagy vannak még távol a településekről.

6.2 Közmunka a Duna mentén

Kutatásom során az első olyan település, ahonnan nem történt külföldre szállítás, Somberek volt. Kimaradása már csak azért is meglepő, mivel egyrészt pár km-re vannak tőle azok a községek, ahonnan százas csoportokat mozgósítottak (Palotabozsok, Himesháza), másrészt az iratok alapján Somberek nemzetiségi múltja alapján egyértelműen „sváb falu”: az 1940-es évekből sok Volksbund-gyűlés,⁶⁸ SS-ben szolgáló iratai maradtak meg.⁶⁹ 1945 januárján a főszolgabíró több ízben is rendelt ki közmunkára férfiakat, de arról nem ír, hogy ezeknek németnek kellett lennie.⁷⁰ Ez év májusában pedig, amikor az alispán összeíratta a szovjet katonaság által külföldi munkára szállítottakat, a sombereki jegyző válasza minden kétséget kizár: körzete területéről elhurcolás nem történt, azaz a fiókközségből, Görcsönydobokáról sem.⁷¹ Ami ellenben feltűnő, hogy a somberekiek sokkal több közmunkát végeztek a környéken, mint az máshol jellemző volt. A 18 – 60 éves férfiakat csoportokra osztva folyamatosan kirendelték 1945 elejétől, többek közt mórágai löszterítősítésre, fahordásra a kölkedi erdőbe, kisköszegi sebesültszállításra, bonyhádi löszszállításra, emlékműépítésre, bajai és mohácsi hídépítésre, stb.⁷²

A közeli Dunaszekcső nagyközség nemzetiségi múltját viszonylag nehéz megítélni; Bezerédy Győző szerint aktív „pángermán” mozgalom volt megfigyelhető.⁷³ Az általa hivatkozott dokumentumok valóban beszámolnak Volksbund gyűlésekről, csak épp általában úgy, hogy „az előadás érdeklődés hiányában elmaradt”, „az előadó el se jött”.⁷⁴ A szovjet megszállás eseményei december elején igen kaotikusak voltak, a helyi elöljáróság leváltásával egy szovjetbarát irányító testület jött létre,⁷⁵ amely a

⁶⁸ BML V. 172. a. 3393/1943

⁶⁹ BML V. 172. a. 2284/1944

⁷⁰ BML V. 172. a. 18/1945; BML V. 172. a. 30/1945

⁷¹ BML V. 172. a. 624/1945

⁷² BML V. 172. a. 189/1946

⁷³ BEZERÉDY 1974. 379-384

⁷⁴ BML V. 115. b. 880/1944

⁷⁵ BML V. 115. b. 4/1944

helyben alakult Vörös Őrség segítségével szervezte meg radikális szigorral az ottaniak életét. Már ekkor megkezdődött a civilek munkára kötelezése, ez minden 18 – 40 közti nőre és 18 – 50 közti férfire vonatkozott, az ellenszegülőkre halálbüntetés várt.⁷⁶

December második felében a magyar hatóságok visszavették az irányítást a település élete felett, december 22-én az alispán rendeletére megkezdődött a német nemzetiségűek, január 6-án a német anyanyelvűek közül azok összeírása, akik a német népiséghez számítandóak voltak.⁷⁷ Közülük 24 főt vittek Bajára közmunkára, ők szerepelnek Füzes Miklós adatai alapján a Szovjetunióba hurcoltak között, csak hogy ezeket az embereket valójában nem vitték oda. Az 1945. májusi alispáni összeírás elrendelésére a dunaszekcsői jegyző válasza, hogy a községben nincs olyan személy, akit a szovjet hatóságok elszállítottak volna;⁷⁸ decemberben pedig, amikor a szovjet katonai és polgári foglyok felkutatására és kiszabadítására indítottak akciót, Dunaszekcsőn a polgári személyek rovata üresen maradt.⁷⁹ Ellenben rengeteg irat maradt meg 1945 januárjától augusztusig bezárólag a környéken végzett közmunkáról;⁸⁰ az igénybevétel olyan nagy tömegeket érintett, hogy január 12-án a jegyző az újabb szovjet utasítást nem tudja teljesíteni, mert a lakosság munkaképes részét már mind mozgósította, a volt Volksbund-tagokat pedig a csendőrség elvitte. A munkaszolgálat az első hónapokban nem volt kiváltható pénzzel. Az ellátandó feladatok közül néhány: a katonaság eligazítása, ételmezése, emlékműépítés, elsüllyedt orosz vízi járművek kihúzása a Dunából, deszkahordás, mohácsi hídépítés és hídkarbantartás.

Sokkal kevesebb a megmaradt iratok mennyisége a térség kisebb településeit összefogó kölkedi körjegyzőségből, amely azonban érthető, mivel a körjegyzőség központja Mohácson volt, amit a szovjet aknázás miatt 1944. november 21-én kiürítettek,⁸¹ és ezekben a napokban igen kaotikus állapotok jellemezték. Így először 1945 tavaszáról vannak feljegyzések,⁸² amikor a községek lakosságát folyamatosan dolgoztatták a nagyrészt Mohács újjáépítésére létrehozott városi Volksbund-os internálótáborban.⁸³ Civilek elhurcolásának nincs nyoma itt sem; 1947-ben a külügyminisztérium újabb akciót indított a polgári- és hadifoglyok hazahozatala

⁷⁶ BML V. 115. b. 11/1944

⁷⁷ BML V. 115. b. 159/1944

⁷⁸ BML V. 115. b. 974/1945

⁷⁹ BML V. 115. b. 3110/1947

⁸⁰ BML V. 115. b. 1921/1945

⁸¹ BML K 32

⁸² BML V. 140. a. 474/1945

⁸³ KOPASZ – SZINKOVICH 1971. 209

érdekében, a körjegyzőség településeiről azonban csak hadifoglyokat írtak össze.⁸⁴

Nagynyáradon 1945. január 20-án a plébános arról panaszkodott a püspöknek, hogy a település férfi lakosságának 50-60%-a állandó jelleggel távol van otthonról, mert robotmunkát kell végezniük Mohácson, illetve Baján.⁸⁵

A lánycsóki körjegyzőségnél ugyanekkor fogatokat és munkások százas csoportjait rendelték ki a mohácsi hídépítéshez, amelyek a nap végén hazamehettek, de másnap újra jelentkezni tartoztak.⁸⁶ A lakosság körében megfigyelhető volt némi ellenállás, ezért a rendeletet többször nyomatékositották, mivel „a csapatfelvonulások és utánpótlások biztosítása céljából a dunai híd és ezzel kapcsolatos munkálatok elvégzése rendkívül szükséges”.⁸⁷ Az előző településekhez képest annyi az eltérés, hogy az 1947-es hadi- és polgári fogoly összeírás alapján az ország területén kívül volt Lánycsókról 24, Kisnyárádról 18 polgári személy, tehát itt mégis történtek elszállítások.⁸⁸

Ezekből az eseményekből látható, hogy itt egy földrajzilag jól körülhatárolható településcsoport volt az Mohács, illetve a Duna környékén, ami kimaradt a Szovjetunióba szállításból, a lakosság nemzetiségi összetételétől függetlenül. Ennek fő oka, hogy helyben volt nagy szükség munkaerejűkre, így azokban a napokban, amikor a német lakosságot vármegye szerte összegyűjtötték, hogy 1945. január első heteiben útnak indítsák a szovjet munkatáborokba, ebben a térségben ténylegesen a közvetlen mögöttes területen dolgozott a civil lakosság.

Az is kiderül, mi volt az a létfontosságú munka, amit el kellett végezniük: hidat építettek Mohácsnál a Dunán. Ez annak ismeretében, hogy a visszavonuló német seregek szétlőtték a dunai hidakat, érthetőnek is tűnik, viszont a mohácsi helyszín már problémás, mivel ott korábban nem volt semmiféle híd, sőt most sincs. Másrészt a Baranya vármegye szovjet megszállásáról szóló munkák jellemzően nem tulajdonítanak nagyobb jelentőséget a mohácsi átkelésnek, az ott kiépült utánpótlásvonalról pedig szót sem ejtenek; amiről írnak, hogy a 3. Ukrán Front déli irányból érkezett és az 1944. november elején megszerzett apatini és batinai hídfőkből kitörve kezdett hozzá a Dunántúl „felszabadításához”.⁸⁹

A mohácsi helyszín tényleges relevanciájáról azonban pont az adhat képet, hogy

⁸⁴ BML V. 140. a. 124/1947

⁸⁵ PPL I. 1. b. 2070/1945

⁸⁶ BML V. 142. a. 15/1945

⁸⁷ BML V. 142. a. 33/1945

⁸⁸ BML V. 142. a. 1399/1947

⁸⁹ RAVASZ 2006. 385-386; UNGVÁRY 2004. 369

biztosítását a helyi szovjet csapatok fontosabbnak értékelték, mint a sztálini rendelet azonnali végrehajtását a német származásúak munkára mozgósításáról.

6. 3 A mohácsi híd és utánpótlásvonal

Az 1944 végén, 1945 elején Mohács környékén történt eseményekhez viszonylag sok beszámoló áll rendelkezésre, mivel az 1960-1970-es évek népszerű témája volt az ország „felszabadítása”. A Vörös Hadsereg tisztjeinek visszaemlékezései és magyar hadtörténeti tanulmányok is részletesen beszámolnak erről a fontos eseményről, ezen kívül néhány mohácsi levéltári forrás és az akkori mohácsi plébános, Tihanyi János visszaemlékezése szolgálnak további adalékul, aki püspöki utasításra a város kiürítése után is a helyben maradt.

Tihanyi szerint az első szovjet csapatok október 25-én jelentek meg a Duna túlsó partján, Mohács-szigeten.⁹⁰ Át ekkor még nem keltek, de innentől egy hónapon keresztül lőtték a várost. Hídfőfoglalásra először november 7-én került sor Apatinnál; a gyors siker oka, hogy a németek a kiáradt, mocsaras területen nem számítottak szovjet támadásra, valószínűleg ugyanebből az okból nem itt zajlott a csapatok átkelése később.⁹¹ November 8-án a németek még meg tudták akadályozni Batinánál egy újabb hídfő létrehozását, de másnap a szovjet csapatok sikerrel jártak. Az ütközet intenzitásáról írja a helyi plébános, hogy „falunk második Sztálingrádként fog szerepelni a történelemben”;⁹² ez nyilvánvalóan túlzás, de a mindkét fél részéről nagy áldozatokat kívánó átkelés emlékét ma is hatalmas háborús emlékmű őrzi.

A további nyugati előrenyomulás a csapatok összpontosítása miatt csak november 25–26-án kezdődhetett meg, ekkor a 3. Ukrán Front 4. gárdahadserege sikeres átkelést hajtott végre Mohácsnál és elfoglalta a várost. November 27-én megkezdődött a szovjet csapatok átkelése a Dunán a Mohácsnál és Batinánál kiépített 6 pontonhídon.⁹³ November 29-én sikerült egyesíteni a mohácsi és a déli hídfőt, megkezdődhetett Baranya vármegye elfoglalása.⁹⁴

⁹⁰ TIHANYI 1945. 15

⁹¹ MINASZJAN 1970. 76

⁹² PPL I. 1. b. 2521/1945

⁹³ VERESS 1984. 35

⁹⁴ MINASZJAN 1970. 79

Tihanyi beszámol róla, hogy már november végén, a pontonhíd felállításánál és karbantartásánál is helyi robotosok dolgoztak.⁹⁵ A mohácsi átkelőhely a továbbiakban is fontos átkelőhely és utánpótlásvonal maradt, ahol a pontonhíd december 26-áig működött.⁹⁶ Hogy ekkor mi történt vele, arról több változattal is lehet találkozni, az egyik szerint beszakadt egy tank alatt,⁹⁷ a másik szerint a Dunán meginduló jégzajlás rongálta meg.⁹⁸ Hiánya súlyos problémát jelentett a közben a főváros ostromára rendelt 3. Ukrán Frontnak, ezért sürgősen intézkedni kellett az ügyben. Pontonhíd helyett ekkor egy stabilabb szerkezet építésébe kezdtek, amit egyes tanulmányok jég hídként,⁹⁹ mások padló hídként emlegetnek.¹⁰⁰ Megépítéséhez és fenntartásához az egész környék munkaképes lakosságát mozgósították, Tihanyi ezer mohácsi és vidéki robotosról ír, emellett igénybe vették a mohácsi fűrésztelepet is a faszükségletük ellátására.¹⁰¹ Az pedig a térség községeinek körjegyzőségi irataiból kiderült, hogy a lakosság ténylegesen nagy létszámban volt köteles a hídepítésen dolgozni.

Arra nézve nincs pontos adat, hogy a második híd munkálatai mikor készültek el, Tihanyi visszaemlékezése alapján a munka egész januárban folyt. Függetlenül attól, hogy ez pontosan megfelel-e a valóságnak, az időpontok összevetéséből kikövetkeztethető, hogy elsősorban ez a valóban a közvetlen mögöttes fronterületen végzett közmunka volt az, ami a Mohács környékén élő német nemzetiségű tömböt megkímélte attól, hogy szovjet munkatáborba kerüljön. A pontonhíd átszakadása napra pontosan akkor történt, amikor máshol a német származásúakat előállították, és amikor minden valószínűség szerint a Duna menti községekben is ez következett volna. Az ekkor beállt szükséghelyzetben azonban a szovjet katonaság nem tudta nélkülözni ezekben az embereknek a munkaerejét. Így végül a hídepítés munkálatai még nagyban zajlottak, miközben a vármegye szerte összegyűjtött németiséget 1945. január második harmadában útnak indították a Szovjetunióba.

⁹⁵ TIHANYI 1945. 59

⁹⁶ GODÓ 1969. 11

⁹⁷ MÜLLER 1975. 11

⁹⁸ TIHANYI 1945. 64

⁹⁹ GODÓ 1969. 11

¹⁰⁰ TIHANYI 1945. 63–64

¹⁰¹ BML V. 73. a. 367/1945

7. Összegzés

Az alábbiakban a német származásúak jóvátételi közmunkára mozgósítását elrendelő sztálini határozat következményeit mutattam be abból a szemszögből, amely a közösségi szintű források feldolgozása után bennem kialakult. Bízom benne, hogy a kapcsolódó szakirodalom eredményeivel tisztában lévő olvasó számára sikerült újszerű adalékokkal szolgálnom, az eddig kialakult képet kiegészíteni, árnyalni, esetleg módosítani.

Levéltári forrásokon alapuló kutatásom egyik előnye az ellenőrizhetősége, mivel a hivatkozott dokumentumok bárki másnak is rendelkezésére állnak, egymással és más forrásokkal összevethetőek, míg az oral history módszerére alapozott tanulmányok eredményei egyszeriek, és morális okokból kritikus kezelésük is problémás. A másik előnyét abban látom, hogy ezek az iratok objektívebb képet festenek az eseményekről; a legtöbbször megfogalmazódik ugyan egy álláspont a közösségi eljárásról, de a hivatalos forma és az a tény, hogy a mozgósítási parancsot közvetítő személy maga nem volt az események elszenvedője, lehetőséget ad a bekövetkezett események jóval tárgyilagosabb rögzítésére.

Az érintett települések csoportokra bontása révén megszűnik az 1944 végén történtek kaotikusságának érzete, amit eddig az okozott, hogy vármegyei, sőt országos szinten próbáltak a kutatók párhuzamokat keresni; ezek hiányát pedig jobb híján a Vörös Hadsereg önkényeskedéseivel magyarázták. Mindez a rendszerváltás utáni légkörben korántsem tekinthető meglepőnek; az ország területét évtizedek után végre elhagyó megszálló csapatok bűnbakká kikiáltása a történelmünk addig elhallgatott, fájdalmas fejezetéért érthető pszichológiai reakció. Azonban az azóta eltelt több mint 20 év után ez már egy nehezen tartható álláspont, amit időszerű volna kisebb érzelmi töltettel, a realitásokat figyelembe véve megközelíteni.

Baranya vármegye példáján keresztül vizsgálva azt láthatjuk, hogy a szovjet megszálló csapatok kaptak egy parancsot a német származásúak munkára mozgósításáról, anélkül, hogy az tartalmazta volna, ki számít német származásúnak. Ők ezt teljesítették; nem önkényeskedés révén, hanem a helyben lévő németiség összeíratása után mérlegelve, hogy a német származás milyen meghatározása fog számukra az adott területen eredményhez vezetni – ebből erednek vármegye szerte az igazságtalanságként

feltűnő különbségek. Azon következmények ismeretében, hogy az igénybevettek jelentős része a munkatáborokban vesztette életét az embertelen körülmények miatt, különösen nehéz a rendelet végrehajtóit nem elítélni.

Ugyanakkor érdemes mérlegelni, hogy egyrészt ezek az események még háborús helyzetben következtek be, és a második világháború eseményeinek döntő többségében nem a morál volt az események mozgatórugója. Másrészt, ami talán a legfontosabb volna: ha az együttműködő magyar hatóságok – mert kétségkívül együttműködtek, magyar részről ellenállásnak, tiltakozásnak nyoma sincs, noha ők akkor még abban sem lehettek biztosak, hogy nem halál vár-e az előállítottak mindegyikére – számára mentség az, hogy parancsot teljesítettek, és nem tehettek mást, akkor ez különösen vonatkozik a Vörös Hadseregére. Katonaként parancsmegtagadásért valószínűleg a legszigorúbb megtorlásra kellett volna számítaniuk, de mégis mi okuk lett volna megtagadni annak teljesítését a legyőzöttek megkímélése érdekében?

Érzelmi megközelítésből tűnhet úgy, hogy a „malenkij robot” a szovjet hadsereg bosszúja volt a civil lakosságon a hazájukban végzett embertelen pusztításért, racionálisan szemlélve azonban erről szó sincs, ők is csak engedelmeskedtek másoknak. Kis fantáziával bele lehet gondolni, mi történik, ha ténylegesen bosszúról lett volna szó, mikor gyakorlatilag semmilyen katonai erő nem állt volna velük szemben, hogy a civil lakosságot megvédje. Ehhez képest a végrehajtás során a szovjet részről felmerül bizonyos engedékenységek: az, hogy a betegeket és terhes nőket elengedték, tekinthető gyakorlatias szempontnak, mivel ezek munkaerejét nem tudták volna kellőképpen kihasználni; azonban az, hogy a kisgyermekes anyák is otthon maradhattak, mindenképpen egy humánus cselekedet volt, még ha ezt soha senki nem is értékelte.

A járások vizsgálatából látható, hogy ahol elegendő számú német nemzetiségűt találtak, a lakosság további részének nem kellett elhurcolástól tartania. Az utólagos igazolások alapján történtek tévedések (a magyar hatóságok részéről), amelyeket a szovjet fél már nem engedett kiigazítani, mivel számukra nem az összegyűjtöttek személye, hanem a száma volt fontos.

A problémásabb területek azok voltak, ahol a december közepén elrendelt nemzetiségi összeírás eredményei alapján a járási katonai parancsnok arra jutott, hogy nincs annyi magát német származásúnak valló személy, amennyit neki mozgósítania kellene. Ennél a pontnál tekinti úgy a szakirodalom, hogy szabad teret kapott az önkény, bárkit elvittek a megfelelő létszám elérése végett nemzetiségtől függetlenül. Ez így

azonban nem igaz, mivel a szovjet rendeletek továbbra is adtak meghatározásokat arra nézve, kit kell mozgósítani; viszont ezek a kritériumok nem estek egybe azokkal, amelyek alapján az adott személy magát németként vagy magyarként identifikaálta, ezért az ilyenként igénybevettek igazságtalannak tartották, hogy ugyanabban az elbánásban részesültek, mint a magukat németnek vallók.

Valójában nem az önkény megnyilvánulása volt, hogy az összeírások eredményeit figyelembe véve járásonként különböző tartalmú rendeletek jelentek meg, hanem annak a jele, hogy a totális káosz elkerülése végett a szovjet fél igyekezett mindvégig szabályos keretek között tartani az előállni kötelesek körét. Ezt nehezítette az a körülmény, hogy a magukat németként meghatározók száma a szovjetek megjelenésével érthető okból minimálisra csökkent, ahogy arról többen is beszámolnak. „Én úgy jártam, mint Te, az egész jegyzőségemben nincsenek németek, eltűntek, mint a kámfor!”¹⁰² – írja a kaposszekcsői körjegyző a mágocsinak, és ezzel általános jelenségre mutat rá. A pécsi katonai parancsnokság eredetileg a német származás megállapítását a magyar hatóságokra hárította, azonban eredményeik nem mindenhol adtak okot megelégedésükre. Ebben a helyzetben hozták a szovjet szempontból logikus döntést arról, hogy német az, akinek német az anyanyelve, a neve, vagy esetenként német személlyel kötött házasságot. Ez feltűnhet igazságtalanságként, de akkor sem egyenlő azzal, hogy akárkit elvittek a megfelelő létszám érdekében.

Az 1941 után katonaszolgálatot teljesítők igénybevétele szintén olyan mozzanat, ami saját szemszögünkből értelmezve egyértelműen bosszúként tűnik fel. A háborúból hazatért, megszökött vagy leszerelt katonákra civilekként tekintünk, akikkel szemben elhurcolásuk mindenképpen méltatlan és jogtalan eljárás. Azonban ha megnézzük a mozgósítási rendeletet, az tartalmazza, hogy igénybe kell venni azokat, „akik magatartásuk folytán a németekhez számítandók”. Egyáltalán nem kizárt, hogy ebbe szovjet interpretációban a volt katonák beletartoztak. Ezek a férfiak ráadásul valószínűleg életkorukat és fizikai állapotukat tekintve is ideális munkaerőt jelenthettek, ami az igénybevétel célját tekintve nem volt utolsó szempont.

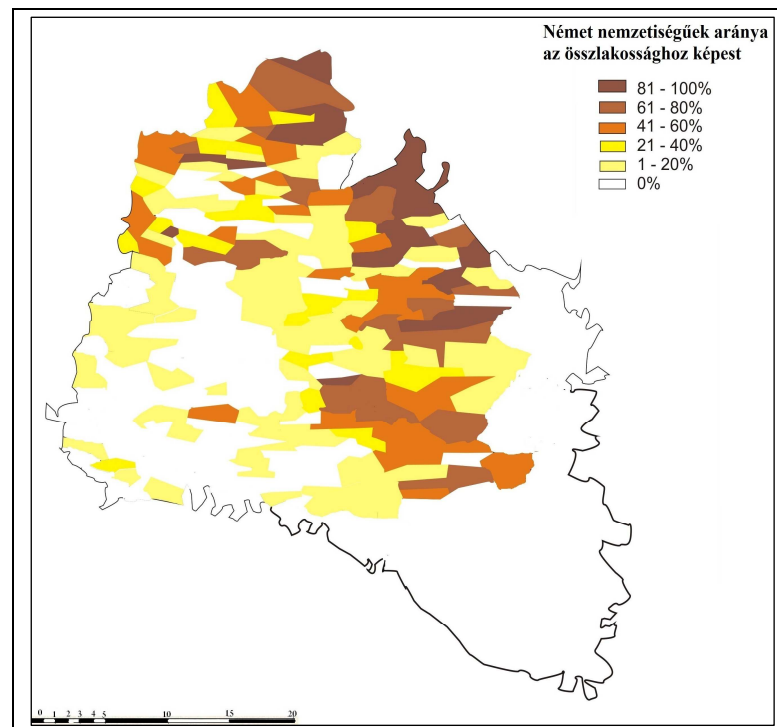
Az utolsó fejezetben tárgyalt mohácsi események mindeddig teljesen hiányoztak a téma kutatásából, noha, mint azt a bemutatott esemény mutatják, nem egyszerű véletlenről volt szó ott sem. A kutatók egyrészt a fentebb vázolt fogalmi tévedés miatt

¹⁰² BML V. 149. b. 36/1945

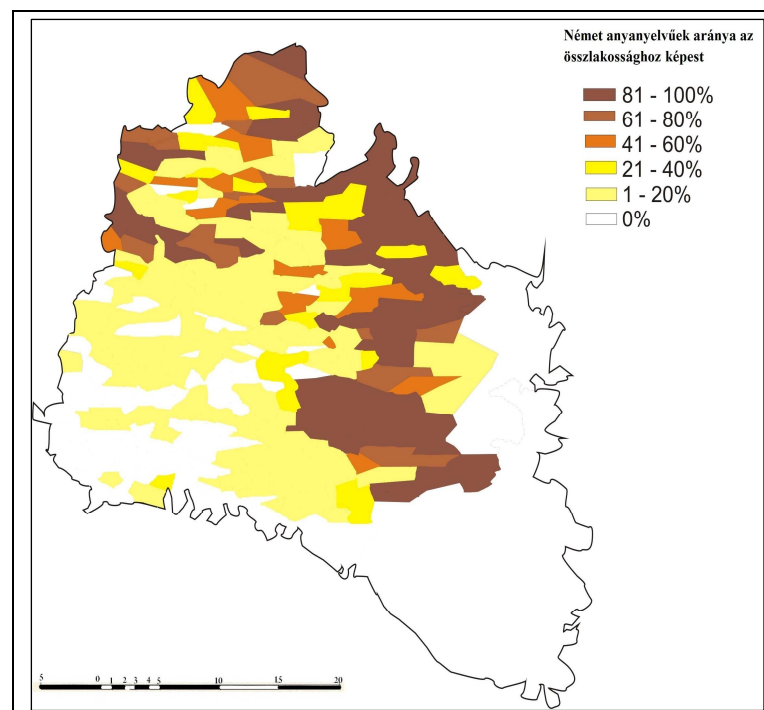
nem vették észre, hogy az ottani német tömb érintetlenül maradt a Szovjetunióba szállítás szempontjából; de ha ez fel is tűnt volna nekik, talán egyszerűen örvendetes tényként könyvelik el annak megkérdése nélkül, miért alakult így.

Az alábbiakban bemutatott események, mint fentebb jeleztem, nem egy befejezett kutatás eredményei. Egyrészt a Baranya vármegyei események teljes feltárása akkor lesz késznek tekinthető, ha az összes körjegyzőségi anyag áttekintése megtörténik, kizárva ezzel az olyan tévedések lehetőségét, amit az okozhat, hogy a járási főszolgabírói anyagokból és egyes körjegyzőségekből próbálkozom annak kitalálásával, mi történt a többi községben. Másrészt a módszertan bemutatásakor megindokoltam ugyan, miért esett a választásom Baranya vármegyére, de már e kutatás közben többször felmerült bennem, hogy annak ellenére, hogy közigazgatásilag a kiragadott terület egységet képez, de földrajzilag nem lehet ennyire elszigetelten kezelni az ország többi részéről. Egyrészt a mohácsi eseményeknél gondolom úgy, hogy a Duna túlsó partján történeteket is érdemes lenne megvizsgálni, másrészt a Schwäbische Türkei többi vármegyéjével kiegészítve lenne az eredmény igazán teljes. A kutatást tehát bővíthetőnek és bővítendőnek tartom a jövőre nézve.

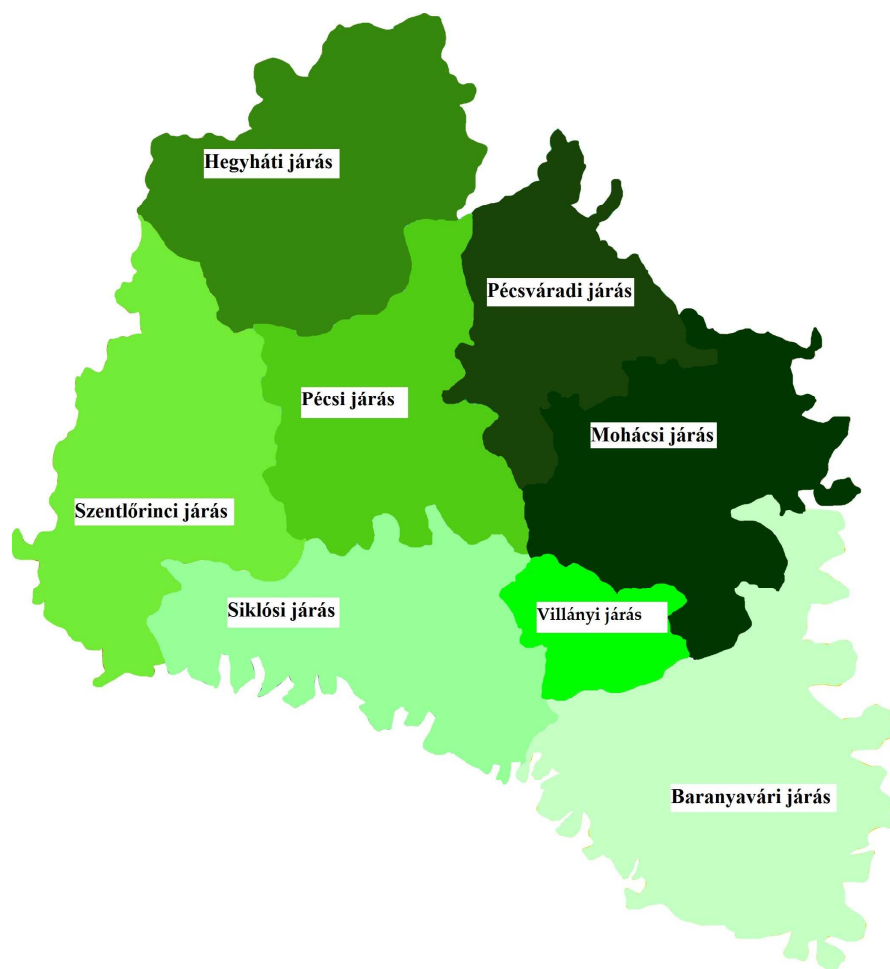
8. Mellékletek

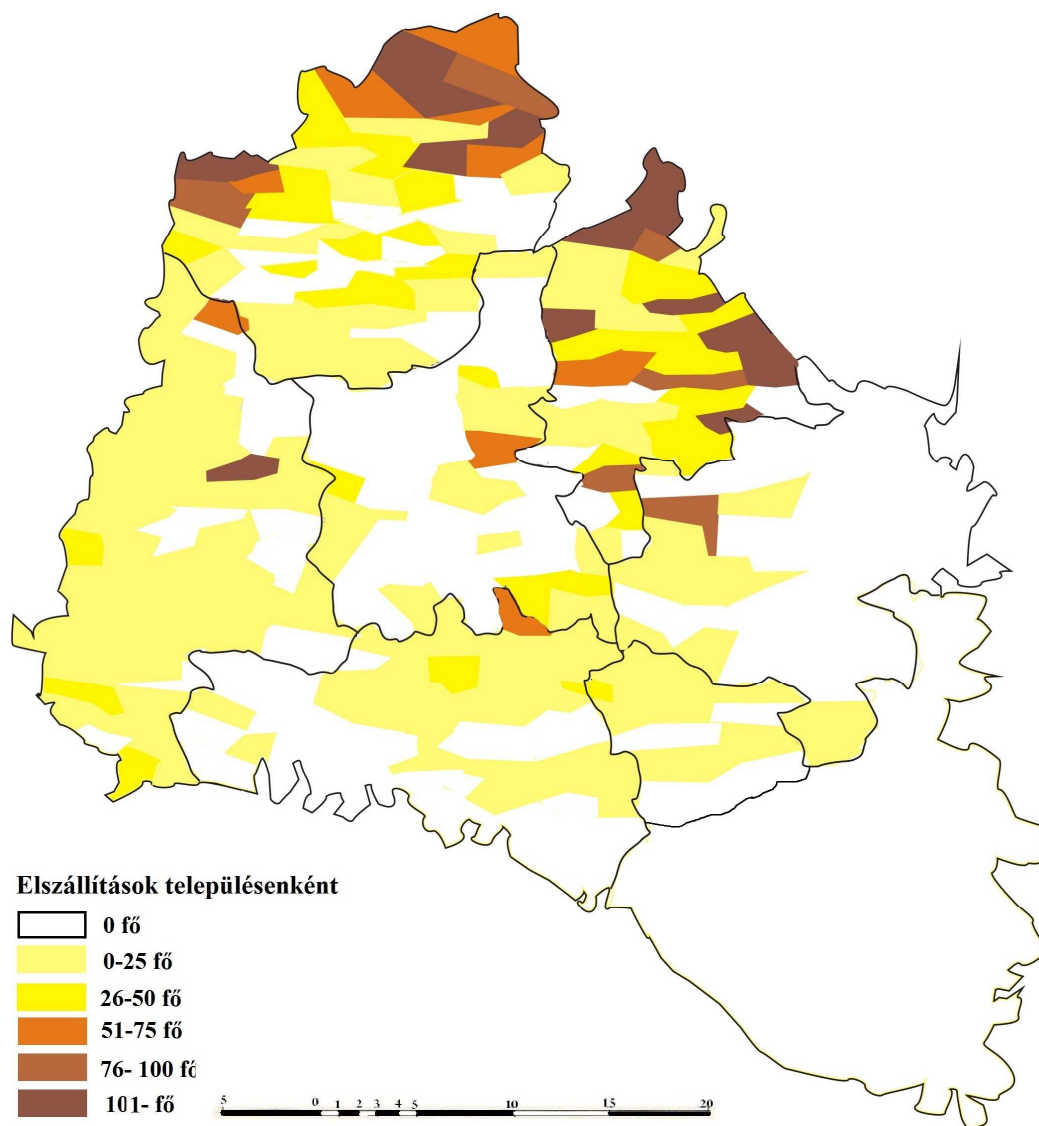
1. melléklet: Német nemzetiségűek Baranya vármegyében az 1941-es népszámlálás adatai alapján

2. melléklet: Német anyanyelvűek Baranya vármegyében az 1941-es népszámlálás alapján

3. melléklet: Baranya vármegye járásai

4. melléklet: Szovjetunióbeli közmunkára szállítások településenként

Település	Népesség	Német nemzetiség		Német anyanyelv		Füzes	Összesítés
Abaliget	720	266	37%	497	69%	25	25
Adorjás	329	0	0%	0	0%	0	
Almamellék	1 460	0	0%	651	45%	0	
Almáskeresztúr	489	0	0%	298	61%	0	
Alsómocsolád	724	255	35%	284	39%	19	19
Alsószentmárton	1 202	82	7%	99	8%	10	10
Apátvarasd	389	349	90%	359	92%	41	41
Aranyosgadány	654	1	0%	15	2%	2	5
Ág	501	338	67%	364	73%	20	20
Áta	341	88	26%	124	36%	0	
Babarc	1 449	904	62%	1 342	93%	84	89
Babarcszőlős	249	1	0%	0	0%	8	8
Bakóca	810	13	2%	41	5%	24	26
Bakonya	594	0	0%	20	3%	0	
Baksa	772	0	0%	0	0%	24	22
Baranyahidvég	375	0	0%	1	0%	0	
Baranyajenő	800	557	70%	583	73%	47	47
Baranyasztyörgy	483	278	58%	420	87%	32	32
Barátúr	207	62	30%	183	88%	30	16
Basal	207		0%	8	4%	0	
Bánfa	499	11	2%	11	2%	4	4
Bános	264	8	3%	21	8%	0	
Bár	750	658	88%	702	94%	0	
Becefa	?	0	?			12	12
Belvárdgyula	796	9	1%	119	15%	7	7
Beremend	3 022	611	20%	1 134	38%	18	18
Berkesd	1 263	331	26%	431	34%	20	21
Besence	242	0	0%	0	0%	0	
Bezedek	599	288	48%	545	91%	6	6
Kisbicsérd	541	0	0%	19	4%	0	2
Nagybicsérd	630	0	0%	8	1%	6	7
Bikal	1 035	860	83%	912	88%	51	51
Birján	479	9	2%	55	11%	0	
Bisse	635	70	11%	57	9%	16	34
Boda	605	0	0%	9	1%	0	
Egyházbér	269	368	137%	0	0%	0	
Kisbodolya	184	0	0%	7	4%	0	
Bogád	598	0	0%	7	1%	1	1
Bogádmindszent	670	10	1%	12	2%	0	
Bogdása	648	2	0%	2	0%	8	8
Boldogasszonyfa	1 009		0%	870	86%	0	
Bóly	3 085	851	28%	2 290	74%	5	5
Borjád	742	365	49%	627	85%	0	
Bosta	248	0	0%	0	0%	0	
Botykapeterd	732	4	1%	4	1%	16	16
Bükkösd	848	14	2%	176	21%	3	2
Megyefa	806	1	0%	12	1%	1	1
Bűrös	297		0%	0	0%	0	
Cún	550	0	0%	0	0%	0	
Csarnóta	236	20	8%	22	9%	4	8
Csányoszló	1 003	0	0%	0	0%	0	7
Csebény	366	213	58%	347	95%	23	28

Cserdi	494	4	1%	21	4%	5	5
Cserkút	423	0	0%	20	5%	0	
Csertő	631		0%	1	0%	0	
Csikóstóttós	1 540	866	56%	884	57%	0	14
Csonkamindszent	257	0	0%	0	0%	1	1
Dencsháza	1 490	11	1%	22	1%	30	25
Dinnyeberki	346	0	0%	1	0%	2	2
Diósvizlő	894	4	0%	4	0%	0	5
Drávacsehi	423	2	0%	8	2%	0	
Drávacsepely	393	0	0%	0	0%	0	
Drávafok	738		0%	3	0%	0	
Drávaiványi	387	0	0%	0	0%	2	2
Drávakeresztúr	473		0%	0	0%	0	
Drávapalkonya	519	0	0%	1	0%	0	
Dráwapiski	198	1 095	553%	0	0%	0	
Drávaszabolcs	763	0	0%	18	2%	9	9
Drávaszerdahely	288	4	1%	5	2%	1	1
Drávasztára	1 144		0%	2	0%	0	
Dunaszekcső	5 552	722	13%	1 429	26%	24	
Egerág	816	184	23%	184	23%	13	13
Egyházasharaszti	554	103	19%	137	25%	7	7
Egyházaskozár	1 159	0	0%	1 117	96%	78	77
Ellend	487	15	3%	96	20%	0	
Endrőc	649		0%	136	21%	0	
Erdősmárok	508	213	42%	409	81%	45	45
Erdősmecske	1 030	787	76%	940	91%	110	110
Erzsébet	643	316	49%	192	30%	22	22
Fazekasboda	470	440	94%	443	94%	50	50
Feked	774	0	0%	741	96%	38	38
Felsőegerszeg	325	291	90%	5	2%	0	
Felsőmindszent	784	0	0%	422	54%	21	21
Felsőszentmárton	2 085		0%	6	0%	0	
Garé	453	0	0%	0	0%	0	
Gerde	697	1	0%	9	1%	9	5
Geresd	856	541	63%	696	81%	37	46
Püspöklak	963		0%	907	94%	91	89
Gerényes	604	328	54%	331	55%	24	24
Gilvánfa	456	0	0%	0	0%	11	13
Godisa	469	68	14%	279	59%	6	6
Gordisa	704	0	0%	1	0%	0	
Gorica	190	22	12%	157	83%	0	
Gödre	1 199	690	58%	861	72%	67	67
Gödreszentmárton	600	19	3%	69	12%	0	
Kiskeresztúr	278		0%	262	94%	0	
Göröcsöny	829	2	0%	11	1%	10	13
Cseledoboka	226	819	362%	216	96%	0	
Cselegöröcsöny	676		0%	660	98%	0	
Gyód	591	0	0%	86	15%	0	
Gyöngyfa	306	0	0%	0	0%	5	5
Gyöngyösmellék	624		0%	11	2%	0	
Gyümölcsény	211	1	0%	5	2%	0	
Gyűrűfű	253	2	1%	21	8%	1	2
Harkány	914	1	0%	23	3%	5	4
Hásságy	631	314	50%	580	92%	0	

Hegyhátmáróc	476	383	80%	420	88%	36	36
Hegyszenthárom	872	1	0%	2	0%	0	
Helesfa	605	0	0%	4	1%	18	14
Hetvehely	624	422	68%	510	82%	27	26
Hidas	2 375	2 193	92%	2 246	95%	182	181
Himesháza	1 610	1 487	92%	1 529	95%	105	105
Hird	642	264	41%	346	54%	0	1
Hirics	555	0	0%	1	0%	0	
Horváthertelend	254	167	66%	189	74%	6	26
Hosszúhetény	3 212	39	1%	189	6%	0	1
Husztót	183	0	0%	4	2%	0	
Ibafa	588	186	32%	351	60%	13	13
Illocska	532	297	56%	431	81%	2	2
Ipacsfa	385	0	0%	15	4%	11	9
Ivánbattyán	401	318	79%	358	89%	18	18
Ivándárda	581	380	65%	539	93%	9	9
Jágónak	1 023	367	36%	380	37%	43	43
Kacsóta	439	8	2%	10	2%	2	2
Kaposszekcső	1 669	749	45%	827	50%	0	7
Karácodfa	120	0	0%	1	1%	0	
Katádfa	382	0	0%	0	0%	6	6
Kákics	517	1	0%	5	1%	11	11
Kán	354	286	81%	312	88%	36	36
Kárász	485	4	1%	18	4%	0	
Kásád	701	28	4%	65	9%	0	
Kátoly	741	386	52%	385	52%	26	26
Kemse	341	2	1%	2	1%	10	16
Keszű	534	2	0%	5	1%	0	
Kékesd	476	32	7%	11	2%	0	
Kémes	521	2	0%	2	0%	0	
Kétújfalu	1 020		0%	52	5%	0	
Királyegyháza	1 195	10	1%	61	5%	22	22
Kisasszonyfa	416	0	0%	0	0%	7	7
Kisbeszterce	247	9	4%	9	4%	0	
Kisbudmér	337	221	66%	332	99%	6	6
Kisdér	233	3	1%	3	1%	9	9
Kisdobsza	352		0%	4	1%	0	
Kishajmás	419	28	7%	137	33%	36	13
Kisharsány	638	0	0%	17	3%	14	14
Kisherend	385	0	0%	0	0%	0	
Kisjakabfalva	438	286	65%	419	96%	12	12
Kiskassa	732	551	75%	608	83%	40	40
Kislippó	439	25	6%	81	18%	0	
Kisnyárad	596	501	84%	582	98%	49	49
Kisszentmárton	402	0	0%	0	0%	0	
Kistamási	218		0%	0	0%	0	
Kistapolca	219	4	2%	19	9%	0	
Kistótfalu	378	0	0%	11	3%	3	3
Kisújbánya	317	171	54%	310	98%	3	4
Kisvaszar	632	341	54%	380	60%	34	34
Kórós	516	0	0%	0	0%	0	
Korpád	220	110	50%	153	70%	10	8
Kovácsbida	438	9	2%	9	2%	0	
Kovácsszénája	221	0	0%	27	12%	0	

Kozármisleny	1 734	122	7%	352	20%	16	16
Köblény	510	479	94%	483	95%	61	61
Kökény	706	0	0%	0	0%	0	
Kölked	1 905	25	1%	112	6%	0	
Kővágószőlős	671	0	0%	15	2%	0	
Kővágótóttós	506	0	0%	34	7%	0	
Lapáncsa	441	275	62%	417	95%	11	11
Lánycsók	2 354	1 638	70%	1 847	78%	51	24
Liget	645	264	41%	326	51%	35	35
Lippó	877	457	52%	704	80%	11	11
Liptód	855	582	68%	815	95%	43	43
Lothárd	472	0	0%	0	0%	0	
Lovászhetény	427	413	97%	422	99%	32	32
Lúzsok	242	0	0%	0	0%	0	
Magyarbóly	1 451	746	51%	858	59%	9	9
Magyaregregy	1 292	67	5%	48	4%	0	
Magyarhertelend	567	154	27%	245	43%	18	18
Magyarlukafa	366		0%	115	31%	0	
Magyarmecske	492	0	0%	0	0%	15	19
Magyarsarlós	572	71	12%	182	32%	0	
Magyarszék	1 151	360	31%	609	53%	43	45
Magyartelek	298	1	0%	1	0%	6	7
Majs	1 854	1 191	64%	1 645	89%	30	30
Maráza	622	291	47%	365	59%	37	37
Markóc	185		0%	0	0%	0	
Marócsa	341	0	0%	0	0%	8	8
Martonfa	325	8	2%	9	3%	0	
Matty	674	1	0%	4	1%	0	
Mágocs	3 703	2 429	66%	2 837	77%	0	151
Márfa	291	24	8%	24	8%	5	3
Máriagyűd	841	15	2%	37	4%	25	25
Máriakéménd	1 248	895	72%	1 168	94%	80	80
Márok	648	494	76%	578	89%	10	10
Marótszentmárton	421		0%	310	74%		
Mecseknádasd	2 480	2 039	82%	2 310	93%	162	162
Mecsekpölöske	404	76	19%	161	40%	0	
Mecsekszakál	111	0	0%	5	5%	0	
Mekényes	1 038	988	95%	1 003	97%	0	53
Merenye	495		0%	1	0%	0	
Meződ	477	159	33%	189	40%	0	34
Molvány	441		0%	28	6%	0	
Mónosokor	286	0	0%	2	1%	2	2
Monyoród	577	419	73%	442	77%	15	15
Mozsgó	1 315		0%	10	1%	0	
Nagybudmér	490	350	71%	459	94%	13	13
Nagycsány	239	0	0%	0	0%	4	6
Nagydobsza	742		0%	0	0%	0	
Nagyhajmás	1 028	796	77%	827	80%	73	73
Nagyharsány	1 629	40	2%	80	5%	38	33
Nagykozár	1 060	315	30%	493	47%	69	3
Nagynyárád	2 120	484	23%	1 279	60%	4	17
Nagypall	596	244	41%	343	58%	44	44
Nagypeterd	504	0	0%	0	0%	9	9
Nagytótfalu	492	8	2%	7	1%	6	6

Nagyvátý	505	0	0%	28	6%	4	4
Nemeske	474		0%	0	0%	0	
Németi	346	0	0%	0	0%	0	
Nyugotszenterzsébet	423	0	0%	0	0%	12	12
Óbánya	401	346	86%	383	96%	21	21
Ócsárd	653	1	0%	1	0%	0	
Ófalu	889	830	93%	865	97%	73	73
Okorág	326	0	0%	0	0%	18	15
Okorvölgy	243	108	44%	232	95%	15	15
Olasz	541	224	41%	363	67%	0	
Hidor	356	261	73%	352	99%	0	
Old	732	10	1%	18	2%	4	4
Orfű	230	171	74%	180	78%	0	1
Mecsekrákos	227	160	70%	202	89%	0	5
Oroszló	423	245	58%	258	61%	0	25
Ózdfalu	352	0	0%	1	0%	0	
Palé	190	158	83%	182	96%	15	15
Palkonya	563	351	62%	494	88%	0	15
Palotabozsok	1 742	1 503	86%	1 648	95%	104	104
Pata	399		0%	3	1%	0	
Poklosi	354		0%	3	1%	0	
Páprád	339	9	3%	9	3%	0	
Pellérd	1 153	1	0%	2	0%	29	24
Pereked	348	0	0%	38	11%	5	5
Peterd	500	50	10%	79	16%	0	
Pettend	325		0%	0	0%	0	
Pécsbagota	170	0	0%	0	0%	0	1
Pécsdevecser	245	225	92%	232	95%	25	25
Pécsudvard	709	17	2%	70	10%	0	
Pécsvárad	2 691	701	26%	1 206	45%	158	96
Piskó	466	0	0%	0	0%	1	1
Pócsa	381	234	61%	346	91%	3	3
Pogány	969	255	26%	337	35%	0	
Pusztakisfalva	165	154	93%	160	97%	23	23
Rádfalva	556	834	150%	1	0%	1	1
Regenye	270	0	0%	1	0%	0	
Révfalu	316		0%	0	0%	0	
Romonya	448	0	0%	173	39%	0	
Rózsafa	593	111	19%	0	0%	7	7
Sámod	293	0	0%	0	0%	0	
Sárok	303	0	0%	214	71%	0	
Sásd	2 154	138	6%	156	7%	0	33
Sellye	2 058	29	1%	5	0%	35	35
Siklós	5 927	2	0%	363	6%	4	4
Siklósbadony	214	143	67%	3	1%	6	6
Siklósnagyfalva	501	0	0%	25	5%	0	
Somberek	1 912	1 322	69%	1 738	91%	1	1
Somogyapáti	524		0%	1	0%	0	
Somogyhatvan	665		0%	1	0%	0	
Somogyhárság	1 311		0%	903	69%	0	
Somogyviszló	458		0%	1	0%	0	
Sósvertike	375	82	22%	0	0%	8	11
Sumony	546	0	0%	0	0%	5	5
Szabadszentkirály	870	0	0%	0	0%	17	17

Szajk	859	144	17%	836	97%	0	
Szalatnak	894	797	89%	820	92%	117	105
Szalánta	794	0	0%	5	1%	14	14
Szaporca	556	2	0%	4	1%	0	
Szatina	155	0	0%	0	0%	0	
Szava	514	13	3%	24	5%	0	6
Szágy	478	133	28%	376	79%	25	25
Szárász	285	276	97%	283	99%	28	28
Szászvár	1 798	17	1%	77	4%	17	
Császa	511	3	1%	65	13%	0	
Szebény	1 158	230	20%	339	29%	27	27
Szederkény	921	683	74%	884	96%	41	41
Nyomja	750	483	64%	707	94%	27	27
Szellő	366	199	54%	222	61%	14	14
Szemely	546	26	5%	42	8%	0	
Szentdénes	746	6	1%	8	1%	16	13
Szentkatalin	341	80	23%	181	53%	32	17
Szentlászló	1 008		0%	719	71%	0	
Szentlőrinc	2 906	15	1%	72	2%	108	108
Székelyszabar	1 193	1 065	89%	1 149	96%	7	21
Szilágy	656	55	8%	83	13%	0	
Szilvás	290	0	0%	1	0%	0	
Szőke	340	0	0%	0	0%	0	
Szőkéd	576	83	14%	192	33%	0	1
Szőrény	164		0%	0	0%	0	
Szulimán	1 008		0%	486	48%	0	
Szűr	663	634	96%	653	98%	45	44
Tarrós	255	64	25%	63	25%	0	10
Tekeres	159	74	47%	119	75%	0	
Teklafalu	701		0%	152	22%	0	37
Tengeri	189	0	0%	4	2%	0	6
Terehegy	471	5	1%	24	5%	6	9
Tékes	670	360	54%	398	59%	35	35
Tésenfa	395	0	0%	0	0%	0	
Tésény	564	5	1%	6	1%	15	13
Tófü	283	274	97%	276	98%	14	14
Tormás	556	48	9%	134	24%	9	9
Tótszentgyörgy	377		0%	1	0%	0	
Töttös	1 116	432	39%	949	85%	0	
Túrony	356	3	1%	9	3%	3	14
Udvar	426	268	63%	390	92%	7	
Újpetre	1 225	956	78%	1 159	95%	48	48
Vajszló	1 732	0	0%	10	1%	6	
Varga	387	1	0%	21	5%	0	
Várad	277		0%	0	0%	0	
Vásárosbéc	1 239		0%	139	11%	0	
Vásárosdombó	831	6	1%	4	0%	4	7
Vásznok	275	7	3%	8	3%	0	1
Vejti	414	6	1%	6	1%	0	
Velény	284	0	0%	5	2%	0	
Versend	1 315	330	25%	585	44%	0	
Vékény	276	0	0%	1	0%	0	
Véménd	2 479	1 784	72%	2 280	92%	165	165
Villány	2 098	825	39%	1 533	73%	38	38

Virágos	409	203	50%	343	84%	8	8
Villánykövesd	490	175	36%	437	89%	8	10
Vokány	1 669	1 206	72%	1 495	90%	62	62
Zaláta	768	0	0%	1	0%	25	25
Zádor	643		0%	1	0%	0	
Zengővárkony	620	90	15%	160	26%	15	11
Zsibrik	275	?	?	275	100%	7	7
Zók	398	0	0%	5	1%	0	1
Városok							
Komló	3 512	196	6%	507	14%	0	10
Kisbattyán	268	180	67%	209	78%	20	20
Mánfa	710	63	9%	81	11%	0	
Mecsekfalva	271	138	51%	257	95%	4	4
Mecsekjányosi	562	378	67%	458	81%	28	28
Pécsbudafa	424	0	0%	6	1%	0	
Mohács	18 355	1 054	6%	2 026	11%	92	
Szigetvár	6 270	?		49	1%	0	
Becsfa	331	?		3	1%	0	
Hobol	856	?		10	1%	0	
Zsibót	505	?		17	3%	0	
Pécs	73 000	1 530	2%	3 611	5%	0	
Málom	480	0	0%	1	0%	0	
Mecsekfalja	2 895	3	0%	55	2%	2	4
Mecsekszabolcs	5 612	129	2%	409	7%	10	8
Nagyárpád	769	189	25%	588	76%	0	2
Somogy	2 329	2	0%	125	5%	27	
Vasas	2 735	144	5%	272	10%	0	
Összesen	359 896	67 702	19%	99 874	28%	4852	4977

5. melléklet: Nemzetiségi és anyanyelvi adatok településenként az 1941-es népszámlálás alapján, jóvátételi munkára szállítottak száma Füzes Miklós és saját kutatásom alapján

9. Forrás- és irodalomjegyzék

9. 1 Levéltári források

Baranya Megyei Levéltár (BML)

K 32 Kézirattár. Ete János visszaemlékezései

IV. 1401. b. Pécs város főispánjának általános iratai 1945

IV. 410. a. Baranya vármegye alispánjának személyi iratai 1944 – 1950

IV. 410. b. Baranya vármegye alispánjának iratai. Közgyűlési iratok. 1945–1950

IV. 410. b. Baranya vármegye alispánjának általános iratai 1945

IV. 420. b. A hegyháti járás főszolgabírájának adatai 1944 – 1947

IV. 423. a. A pécsváradi járás főszolgabírájának elnöki iratai 1935 – 1945

IV. 423. b. A pécsváradi járás főszolgabírájának iratai 1944 – 1947

IV. 426. b. A siklósi járás főszolgabírájának iratai 1944 – 1947

IV. 427. b. A szentlőrinci járás főszolgabírájának iratai 1944 – 1947

IV. 434. a. Baranya vármegye egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye

V. 73. a. Mohács város polgármesterének iratai 1945

V. 104. a. A baksai körjegyzőség iratai 1944 – 1949

V. 114. a. A diószviszlói körjegyzőség iratai 1944 – 1949

V. 115. b. Dunaszekcső nagyközség iratai 1944 – 1949

V. 132. a. A kaposszekcsői körjegyzőség iratai 1944 – 1947

V. 140. a. A kölkedi körjegyzőség iratai 1944 – 1949

V. 142. a. A lánycsói körjegyzőség iratai 1944 – 1949

V. 149. b. Mágocs nagyközség iratai 1944 – 1949

V. 151. a. A máriagyúdi körjegyzőség iratai 1944 – 1949

V. 155. b. Mekényes nagyközség iratai 1944 – 1949

V. 157. b. Nagyharsány nagyközség iratai 1944 - 1949

V. 166. a. A püspöknádasdi körjegyzőség iratai 1944 – 1949

V. 172. a. A somberek körjegyzőség iratai 1944 – 1949

V. 174. a. Szabadszentkirály nagyközség iratai 1944 – 1949

Pécsi Püspöki Levéltár (PPL)

I. 1. b. Újabb egyházkormányzati iratok 1930 – 1950

9.2 Nyomtatásban meg nem jelent források

Historia Parochiae – Mágocs

TIHANYI 1945 = TIHANYI János: Mohács város 32 napi aknázása és a város kiürítése. Mohács, 1945.

9.3 Életinterjúk

Interjú A. Máriával (Felvétel: Mecseknádasd, 2012. május 4. Az interjú a szerző birtokában)

Interjú P. Borbálával (Felvétel: Mecseknádasd, 2012. május 2. Az interjú a szerző birtokában)

Interjú S. Erzsébettel (Felvétel: Pécs, 2012. május 6. Az interjú a szerző birtokában)

Interjú S. Veronikával (Felvétel: Villány, 2012. június 11. Az interjú a szerző birtokában)

9.4 Felhasznált irodalom

BEZERÉDY 1974 = BEZERÉDY Győző: Dunaszekcső felszabadulása és a demokratikus átalakulás kezdetei. Baranyai Helytörténetírás 7. évfolyam 1. szám 1974. 379–391.

BOGNÁR 2009 = BOGNÁR Zsolt (szerk.): "Egyetlen bűnünk a származásunk volt...". Német és magyar polgári lakosok deportálása "malenkij robot"-ra a sztálini lágerekbe, 1944/45–1950. Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsgek/2009/nemetek/Malenkij_robot/pages/004_Malenkij_robot.htm (Letöltés: 2012.10.04.)

CZIBULKA 2004 = CZIBULKA Zoltán (szerk.): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya: Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, Budapest, 2004.

DÁNYI 1982 = DÁNYI Dezső (szerk.): Az 1941- évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat; Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1982.

DÉKÁNY 2001 = DÉKÁNY Jánosné: Bestrafung Einer Volksgruppe. In: Stirling János (szerk.): Unser Schicksal. Bornus, Pécs. 2001. 123–140.

FÜZES 1990 = FÜZES Miklós: Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában. Formatív, Budapest, 1990.

GODÓ 1969 = GODÓ Ágnes: Baranya megye a felszabadító harcok időszakában. 1944–1945. Baranyai Helytörténetírás 2. évfolyam 1. szám 1969. 7–24.

KARNER 1995 = KARNER Stefan: Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941 – 1956. Oldenbourg, München. 1995.

KOPASZ - SZINKOVICH 1971 = KOPASZ Gábor – SZINKOVICH Márta (szerk.): A népi demokrácia kezdeti időszakának dokumentumai Baranyában. Szikra, Pécs, 1971.

MINASZJAN 1970 = M. M. MINASZJAN: Délkelet-Európa népeinek felszabadítása. In: Tóth Sándor (szerk.): Hazánk felszabadulása 1944–1945. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1970. 15–126.

MÜLLER 1975 = MÜLLER Géza: Mohács felszabadulása. 1944–1945. Mohácsi Honismeret 4. szám. 1975.

RAVASZ 2006 = RAVASZ István: Magyarország, mint hadszíntér. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. Században. Babits Kiadó, Szekszárd, 1996–2000. 384–388.

SPANNENBERGER 2006 = SPANNENBERGER Norbert: Die katholische Kirche in Ungarn 1918 – 1939. Positionierung im politischen System und "Katholische Renaissance". Steiner, Stuttgart, 2006.

STARK 2006 = STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Lucidus, Budapest, 2006.

TILKOVSKY 1978 = TILKOVSKY 1978 = TILKOVSKY Loránt: Ez volt a Volksbund. Kossuth, Budapest, 1978.

TILKOVSKY 1997 = TILKOVSKY Loránt: Német nemzetiség - magyar hazafiság: tanulmányok a magyarországi németiség történetéből. JPTE TK Kiadói Iroda, Pécs, 1997.

TILKOVSKY 1994 = TILKOVSKY Loránt: Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig. IKVA, Budapest. 1994.

UNGVÁRY 2004 = UNGVÁRY Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris, Budapest, 2004.

VERESS 1984 = VERESS D. Csaba: A Dunántúl hadi krónikája 1944–1945. Zrínyi, Budapest, 1984.

VIDA 2005 = VIDA István (szerk): Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat, Budapest, 2005.

ZIELBAUER 1989 = ZIELBAUER György: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945 - 1948). Történelmi Szemle 31. évfolyam 3–4. szám 1989. 270–291.

ZIELBAUER 1990 = ZIELBAUER György: A magyarországi németiség nehéz évtizede. 1945 – 1955. Pannon Műhely, Szombathely, 1990.